

Református Szemle

Az Erdélyi Református Egyházkerület
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és az Evangélikus–Lutheránus Egyház
hivatalos lapja

Százkettedik évfolyam
2009. május–június

3

Református Szemle

Alapítás: 1907

Kéthavonta megjelenő teológiai tudományos folyóirat

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa

FŐSZERKESZTŐ

Dr. ADORJÁNI ZOLTÁN

email: adorjani@proteo.hu, tel.: 0744-989-052

FELELŐS SZERKESZTŐ

Dr. BUZOGÁNY DEZSŐ

email: buzogany@proteo.hu, tel.: 0744-254-208

MUNKATÁRSAK

Dr. Geréb Zsolt

Dr. Kolumbán Vilmos József

Dr. Kovács László Attila

Dr. Molnár János

Dr. Pásztori-Kupán István

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

THEOLOGIA BIBLICA

Dr. Bolyki János (a Magyar Tudományos Akadémia doktora)

Dr. Herczeg Pál (Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara – HU)

Dr. Marjovszky Tibor (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – HU)

THEOLOGIA PRACTICA

Dr. Fekete Károly (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – HU)

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Dr. Szűcs Ferenc (Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara – HU)

Dr. Fazakas Sándor (Debreceni Református Hittudományi Egyetem – HU)

HISTORIA ECCLESIAE

Dr. Dienes Dénes (Sárospataki Református Hittudományi Akadémia – HU)

Dr. Ferenc Postma (Vrije Universiteit Amsterdam – NL)

ISSN 0254-4458

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 400079 Kolozsvár, Király utca (str. I. C. Brătianu) 51. sz.

Telefon: 0264-592-453

Bankszámla: BCR Cluj – RO66RNCB0106026604570001

Megrendelés: e-mail: iratterjesztes@reformatus.ro

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Készült az Erdélyi Református Egyházkerület Misztótfalusi Kis Miklós

Sajtóközpontjának nyomdájában



Felelős vezető: Tonk István

THEOLOGIA BIBLICA

Balogh Csaba: *Mit ígért Isten Ábráámmak? Megjegyzések 1Móz 12,3b értelmezéséhez* 265

THEOLOGIA PRACTICA

Fekete Csaba: *Írt-e Apafiné zsoltárparafrazist?* 286

Tamás Ernő: *Üvegfalú parókáink gyerek-szobája. A lelkészgyermekes esetleges szorongásairól* 295

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Pásztori-Kupán István – Kupán Zsuzsanna: *Küroszi Theodorétosz: Az első alapelvről. I.* 306

Abraham van de Beek: *Egyház és nemzet* 327

75 éves a Barmeni Teológiai Nyilatkozat (ford.: Juhász Tamás) 336

HISTORIA ECCLESIAE

Kolumbán Vilmos József: *Nádudvari Sámuel utolsó évei Marosvásárhelyen* 340

VARIA

Bibliopolium

Zabán Bálint Károly: *A bibliai formakritika a maga összefüggésében.*

Martin J. Buss: Biblical Form Criticism in its Context 352

Ósz Sándor Előd: *Luther-leletek – Régészeti a reformátor nyomában – kiállítás-katalógus*

(Fundsache Luther – Archäologen auf den Spuren des Reformators) 361

Kató Szabolcs: *Jim Burns: Ifjúságépítő. Ifjúsági vezetők kézikönyve* 366

Kurta József: *Habent sua fata libelli. A Vizsolyi Biblia mint „könyvtábla-töltelék”* 369

Recensio

Balogh Béla: *Vigilia, 74. évfolyam, 2009/1*

Vigilia (74st Year – 74. Jahrgang – Tome LIV) 2009/1 372

Novum

Commemoratio

Geiko Müller-Fahrenholz: *Öröké előttünk járt egy lépéssel. Lukás Vischer halálára*

(ford. Balogh Béla) 374

THEOLOGIA BIBLICA

Csaba Balogh: <i>What did God Promise to Abraham? Notes to the Interpretation of Gen 12:3b</i> <i>Was hat Gott Abraham versprochen? Bemerkungen zur Deutung I. Mose 12,3 b</i> <i>Qu'est-ce que Dieu a promis à Abraham? Observations à l'interprétation de Gen 12,3b</i>	265
---	-----

THEOLOGIA PRACTICA

Csaba Fekete: <i>Did Kata Bethlen Compose any Paraphrase on the Psalms?</i> <i>Hat Frau Apafi wohl Psalmaphrasen geschrieben?</i> <i>A-t-elle écrit une paraphrase de psalme, Mme Apafi?</i>	286
Ernő Tamás: <i>The Children's Room in our Glass-Fronted Manse. The Casual Stress of the Ministers' Children</i> <i>Das Kinderzimmer unseres glaswändigen Pfarrhauses. Über die eventuellen Beklemmungen der Pfarrkinder</i> <i>La chambre d'enfants de notre paroisse aux paroi vitrée. Sur les éventuelles angoisses d'enfants des pasteurs ...</i>	295

THEOLOGIA SYSTEMATICA

István Pásztori-Kupán – Zsuzsanna Kupán: <i>Theodoret of Cyrus: On the First Principle (Part I)</i> <i>Theodoretos von Kyros: Über das erste Grundprinzip (I. Teil)</i> <i>Théodoret de Cyr: Sur le premier principe (I. partie)</i>	306
Abraham van de Beek: <i>Church and Nation</i> <i>Kirche und Nation</i> <i>Église et Nation</i>	327
Tamás Juhász: <i>The Theological Declaration of Barmen is 75 Years Old</i> <i>Die Theologische Erklärung von Barmen – 75 Jahre alt</i> <i>La Déclaration Théologique de Barmen est 75 Années</i>	336

HISTORIA ECCLESIAE

Vilmos József Kolumbán: <i>Sámuel Nádudvari's Last Years in Marosvásárbely</i> <i>Sámuel Nádudvaris letzte Jahre in Marosvásárbely – Neumarkt</i> <i>Les dernières années de Sámuel Nádudvari à Marosvásárbely</i>	340
--	-----

VARIA

Bibliopolium

Bálint Károly Zabán: <i>Martin J. Buss: Biblical Form Criticism in its Context</i>	352
Sándor Előd Ósz: <i>Fundsache Luther – Archäologen auf den Spuren des Reformators</i>	361
Szabolcs Kató: <i>Jim Burns: The Youth Builder</i>	366
József Kurta: <i>The Bible of Vízoly as "Book Cover Filling"</i> <i>Die Bibel von Vízoly als „Buchdeckelfüllung“</i> <i>La Bible de Vízoly comme »supplément de couvre-livre«</i>	369

Recensio

Béla Balogh: <i>Vigilia (74st Year – 74. Jahrgang – Tome LIV) 2009/1</i>	372
---	-----

Novum

Commemoratio

Geiko Müller-Fahrenholz: <i>Er war uns immer einem Schritt voraus. Zum Tod von Lukas Vischer</i> (Translation – Übersetzung – Traduction: Béla Balogh).....	374
--	-----

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Pásztori-Kupán István – Kupán Zsuzsanna
Kolozsvár

Küroszi Theodorétosz: Az első alapelvről

I.

A *Református Szemle* 2006/1 számában közöltük Küroszi Theodorétosz *A görög betegségek orvoslása* c. munkája *Előhangját* és *A hitről* szóló első fejezetének magyar fordítását.¹ Jelen írásunkban ugyanezen mű *Az első alapelvről* címet viselő második fejezetének első felét bocsátjuk az olvasók rendelkezésére. A teljes mű eredeti címe: Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων. Közhasznú latin változatban: *Graecarum affectionum curatio*. Noha a szakirodalom a keresztyén apologetikai művek egyik utolsó gyöngyszemeként tartja számon, Theodorétosz 12 fejezetből álló munkája – Migne *Patrologia Graecaját* is beleértve – mindmáig csupán három kritikai kiadást ért meg.² Modern fordításai is nemrég készültek, illetve készülöben vannak.

A terjedelmes értekezés célja egyrészt a keresztyén teológia és a görög filozófia kapcsolópontjainak felderítése, másrészt a görög filozófia részéről a keresztyénséget ért támadások megválaszolása. Szerzőnk nem úttörő ebben a tekintetben, sőt: munkája, mely valószínűleg az ötödik század első negyedében készült,³ a korábbi egyházatyák hagyományára épül, de színvonalát tekintve nem marad le sem Alexandriai Kelemen *Sztrómatája*, sem Caesareai Euszebiosz *Praeparatio evangelicája*, sem Origenész *Kelszosz ellen* írt műve mögött. E tizenkét részből álló könyvben Theodorétosz több mint száz ókori szerzőre – költőkre, filozófusokra, történetírókra – hivatkozik. Kortársai által gyakran méltányolt filozófiai és irodalmi tájékozottságát, hatalmas klasszikus műveltségét – az idevágó fordítások hiánya, illetve késése miatt – az utókor csupán fokozatosan kezdte értékelni. A nyelvezetében és logikájában egyaránt klasszikus szabályokat követő előadásmód azonban a meggyőző érvelés iskolapéldája lehet a jelen olvasója számára is. A mű jelentősége abban is áll, hogy Theodorétosz érvelési módszereit – köztük a dialektikát – ma már szinte sehol nem tanítják, miközben a vitatkozás művészetének hiánya lépten-nyomon érezhető mindennapjaink disputáiban. Az olvasó tehát a valóban gazdag eszmei mondanivalón túl megtanulhatja, hogy miképpen válassza ki a célközönség számára legmegfelelőbb hivatkozási módokat, érvelési rendszereket, és azokat hogyan alkalmazza helyesen annak érdekében, hogy hallgatóit valóban meggyőzhesse. Mivel a mű a görög filozófiából kiindulva akar megérkezni a keresztyén teológiához,

¹ Ld. Pásztori-Kupán István – Kupán Zsuzsanna: Küroszi Theodorétosz: A görög betegségek orvoslása (I. rész). In: *Református Szemle* 2006/1, 45–66.

² Gaisford, Thomas (szerk.): *Theodoretus episcopi Cyrensis Graecarum affectionum curatio*. Oxford Academic Press, Oxford 1839; Canivet, Pierre (szerk.): *Théodoret de Cyr: Thérapeutique des maladies helléniques*. 2 kötet. Sources Chrétiennes 57/I–II. Cerf, Párizs 1958. A bevezetés és az első rész angol nyelvű fordítását ld. Pásztori-Kupán István: *Theodoret of Cyrus*. Routledge, London 2006, 85–108.

³ A mű datálásának kérdéseit ld. *Református Szemle* 2006/1, 46.

így szerzőnk – nagyon helyesen – nem bibliai hivatkozásokkal (melyek a célközönség számára nem bírnak tekintéllyel), hanem ókori görög szerzőktől vett idézetek segítségével egyengeti az érvelés útját. Csupán ennek a módszernek a megismerése is indokoltá teszi a teljes mű lefordítását.

A mű első fejezetében Theodorétosz *A hitről* értekezett. E fejezet legfontosabb mai tanulságaira – miszerint az alázat, a hit és a tanítómesterbe vetett bizalom nélkül semmit sem lehet megtanulni – korábbi írásunkban már utaltunk.⁴ A most közlése kerülő második fejezet – melynek első felét a *Református Szemle* jelen számában, második felét pedig a következőben közöljük – *Az első alapelvről* címet viseli. Ez a fejezet – a nehezen fordítható *ἀρχή* kifejezés gazdag jelentéstartalmához híven – a világ eredetével, a mindenség keletkezésével, Isten létevel és lényével, az „Egy” fogalmával, valamint Isten és „az istenek” viszonyával foglalkozik.

A jelen fordítás – a korábbihoz hasonlóan – Pierre Canivet kritikai kiadása alapján készült. Az alcímek – melyek nem szerepelnek ugyan a görög eredetiben, de segítik az olvasót az érvelés menetének követésében – szintén ebből a kiadásból valók. A fordítói betoldásokat szögletes zárójelbe tettük. A terjedelem elfogadható keretek közötti megtartása érdekében nem közöltük az ókori szerzők műveinek teljes irodalomjegyzékét, csupán az idézetek lelőhelyét adtuk meg a lábjegyzet-hivatkozásokban. Az ókori szerzőktől származó idézetek esetében igyekeztünk a rendelkezésre álló magyar fordítások szövegét követni.⁶ Ha az idézett szövegben eltérések mutatkoztak, vagy a rendelkezésre álló magyar fordítás – Theodorétosz érvelési módja vagy sajátos szövegértelmezése miatt – nem ugyanazt fejezte ki, mint amit szerzőnk hangsúlyozni kívánt, a félreérthetőség elkerülése érdekében mindig a Theodorétosz szövegváltozatát vettük alapul, és szükség esetén a jegyzetekben foglaltuk össze a legfontosabb észrevételeket. Mivel elsődleges célunk Theodorétosz művének hozzáférhetővé tétele volt, néhány kivételtől eltekintve igyekeztünk kerülni a hosszabb jegyzetek beszúrását. Az olvasónak mind a teljes irodalomjegyzék, mind a kimerítő magyarázatok tekintetében a Canivet-féle kiadás segítségül hívását tanácsoljuk.

A mű első részének közzétételi módjától eltérően (ahol csak a magyar szöveg szerepelt) a továbbiakban kétnyelvű szöveget bocsátunk az olvasó rendelkezésére. A görög szövegváltozat pontosan követi Canivet kritikai kiadását. A könnyebb tájékozódás érdekében a görög szövegben szereplő, szögletes zárójelbe tett számokkal átvettük e kritikai kiadás szövegtagolását is. Így pl. a „[2.14]”-es jelölés *A görög betegségek orvoslása* második, *Az első alapelvről* c. fejezetének 14. egységét jelenti.

Külön köszönettel tartozunk Adorjáni Zoltán tanár úrnak, aki szakmailag ellenőrizte a fordítás szövegét, és hasznos tanácsaival nagyban hozzájárult e munka sikeréhez.

A fordítók

⁴ Ld. *Református Szemle* 2006/1, 45–46.

⁵ *Περὶ ἀρχῆς* – ez a cím Origenész főművére, a *Περὶ ἀρχῶν*-ra emlékeztet. Az *ἀρχή* fordítása problematikus, hiszen adott esetben jelenthet *kezdetet*, *alapelvet*, *kiindulópontot* vagy éppen *alapismeretet* is. Pl. *A filozófusok közötti különbségek* tárgyalásánál Thalészról és a többi filozófusról úgy beszél a szerző, mint akik mindennek a *ἀρχή*-jét (*ἀρχὴν πάντων*) a vízben, a végtelenben, a levegőben stb. látták. Ilyen összefüggésben az *ἀρχή* akár *alapelemet*, *őselemet* is jelenthet.

⁶ Ld. pl. az Európai Könyvkiadó gondozásában megjelent *Bibliotheca classica* sorozat köteteit, melyeket – helyszűke miatt – egyenként nem sorolunk fel.

Küroszi Theodorétosz: A görög betegségek orvoslása

II. fejezet: Az első alapelvről (I.)

[2.1] Τὸ φῶς τὸ αἰσθητόν, καὶ τὸ ἄνωθεν φερόμενον καὶ τὸ κάτω παρ' ἀνθρώπων ἐπινοούμενον, ἐπιδείκνυσι τοῖς ὁρώσι, τί μὲν χρυσοῦς καὶ τί ἄργυρος, τί δὲ χαλκός καὶ σίδηρος καὶ κασσίτερος, καὶ τὰς ἄλλας ὕλας ὡσαύτως, καὶ μὲν δὴ καὶ χρωμάτων καὶ σχημάτων καὶ φυτῶν καὶ ζῶων διδάσκει διαφορὰν, ἀλλ' οἱ τὰς ὄψεις ἐρρωμένοι μόνοι τήνδε τὴν γνῶσιν δέχονται. Οἱ γὰρ δὴ τυφλώττοντες οὐδὲν ἀπὸ τῆς ἀκτίνος ὄνινανται· οὐδὲ γὰρ αὐτὴν [2.2] τοῦ φωτὸς ὁρώσι τὴν αἴγλην. Τούτοις εἰκόσιν οἱ τὸ νοερὸν φῶς τῆς ἀληθείας ἰδεῖν οὐκ ἐθέλοντες, ἀλλ' ἀσπασίως ἐν τῷ ζόφῳ τῆς ἀγνοίας διάγοντες, καθάπερ τῶν πτηνῶν τὰ νύκτωρ πετόμενα, ἅπερ δὴ μάλα εἰκότως ἀπὸ τῆς νυκτὸς παρωνύμως προσαγορεύονται· νυκτερίδες γὰρ τοὶ καὶ νυκτικόρακες ἀποφυγάνουσι μὲν τὸ φῶς ὡς πολέμιον, τὸ δὲ σκότος ἀσπάζονται ὡς σωτήριον.

[2.3] Τούτοις μὲν οὖν δὴ τις οὐκ ἂν νεμεσήσειε σωφρονῶν· ἢ γὰρ τοὶ φύσις αὐτοῖς τὴν τοιάνδε ζωὴν ἐξ ἀρχῆς ἀπεκλήρωσεν· οἱ δ' αὐθαίρετως σφᾶς αὐτοῦς τῷ σκότῳ ξυζεύξαντες ποίας ἂν τύχοιεν εἰκότως ξυγγνώμης, μάλιστα τοῦ θεοῦ φωτὸς ἅπασαν ἡπειρον καὶ νῆσον τῆς ἀκτίνος πληρώσαντος καὶ αὐτὰ κατειληφότες

Az érzékelhető fény, akár fentről érkezik, akár az ember találékonysága által [keletkezik] lent, megmutatja azoknak, akik látják, hogy mi [van] aranyból és mi ezüstből, rézből, vasból, ónból és hasonlóképpen egyéb anyagból, és nyilvánvalóan megtanít különbséget tenni a színek, a formák, a növények és az állatok között. Erre az ismeretre azonban csak az egészséges látásúak jutnak el. A vakoknak ugyanis semmilyen hasznuk sincs a [Nap] sugaraiból, hiszen még a fény ragyogását sem látják. Hozzájuk hasonlatosak azok, akik nem akarják látni az igazság értelmi fényének ragyogását, hanem szívesen élnek a tudatlanság sötétségében, mint azok az éjjeli madarak, amelyeket méltán neveztek el az éjszakáról: a denevérek és baglyok,⁷ melyek úgy menekülnek a fény elől, mint az ellenségtől, a sötétséghez pedig úgy ragaszkodnak, mint a szabaduláshoz.⁸

Ezekre [az állatokra] haragudni azonban nyilvánvalóan esztelenség volna, hiszen kezdettől fogva a természet szabta meg számukra ezt az életformát. Ellenben milyen ésszerű elnézéssel lehetünk azok iránt, akik önmagukat szabad akaratukból kötötték a sötétséghez, annál is inkább, mivel az isteni fény az összes földrészt és szigetet betöltötte sugarai-

⁷ Lefordíthatatlan szójáték: νύξ (éjszaka) → νυκτερίς (denevér), νυκτικόραξ (erdei fülesbagoly).

⁸ A fizikai és a lelki látásnak a Nappal kapcsolatos párhuzamát ld. pl. Alexandriai Philón *De vita contemplativa* c. munkájának 10. és 11. részében: „De ezek [ti. a többistenhívó egyiptomiak], minthogy nem csak a saját néptörzsükhöz, hanem a szomszédos népekhez tartozókat is balgaságokkal ruházták fel, hadd maradjanak gyógyíthatatlanul fogyatékosak a legfontosabb érzékelés, a látás nélkül. Mondom ezt nem a testi látásra, hanem a lelki. Mert a valódi, illetve hamis kizárólag ezzel a látással ismerhető fel. A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és ez a látás még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.” Ld. Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*. L'Harmattan, Budapest 2008, 35–36. Vö. uo. 38., 49–50. és 70–71.

τῆς [2.4] οἰκουμένης τὰ τέρματα; οἱ μὲν γὰρ πρὸ τῆς θείας ἐπιφανείας τῆδε τῆ πάθη περιπεσόντες ἔχουσι τινα μετρίαν οὕτω πως παραίτησιν, τῷ μηδέπω τῆς δικαιοσύνης ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον, ἀλλ' ὥσπερ ἐν νυκτὶ διάγειν καὶ ὑπὸ μόνῃς δαδουχεῖσθαι τῆς φύσεως·

ἐπειδὴ δὲ οὗτος οὐ μόνον ἀνέτειλεν, ἀλλὰ καί, ποιητικῶς εἰπεῖν,

μέσον οὐρανὸν ἀμφιβέβηκε,

τίς ἀπολογίας ὑπολείπεται λόγος τοῖς νῦν ἐν μεσημβρίᾳ τυφλώττουσι καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς μύουσιν, ἵνα μὴ τοῦ φωτὸς [2.5] ἀπολαύσωσιν; οὐκ ἔα δὲ αὐτοὺς τὴν ἀχλὺν ἀποσκεδάσαι τῶν ὀφθαλμῶν τὸ τῆς οἰήσεως πάθος. Πάντων γὰρ ἄμεινον εἰδέναι νομίζουσι τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ τοῖς τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν μαθήμασιν ἐνετράφησαν, καὶ ξυνιδεῖν οὐκ ἐθέλουσιν, ὡς οἱ θαλάττιοι ἰχθύες ἐν ἄλμῃ μὲν τρέφονται ὅτι μάλιστα πλείστη, ἀλῶν δὲ [2.6] ὅμως εἰς σκευασίαν προσδέονται. Οὐδὲ μὴν ἐκεῖνο ξυνοῶσιν, ὡς τῆς ἀληθείας οὐ πάντως ἢ εὐγλωττία διδάσκαλος· τί γὰρ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως ἦδιον; τί δὲ τῆς εὐπειρίας ἐκείνης γλυκύτερον; ἀλλ' ὅμως τοῦτον τῶν φιλοσόφων ὁ ἄριστος – ἐπέγνωτε δὲ δῆπου τὸν Ἀρίστωνος, ὡς ἡγοῦμαι – μύρω γε ἀλείψας, καθάπερ αἱ γυναῖκες τὰς χελιδόνας, ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ξυντεθείσης ἀπέπεμψε πόλεως, ἀκολασίας καλέσας καὶ δυσσεβείας διδάσκαλον.

val, és eljutott a lakott föld végső határáig? Azoknak, akik ebbe a betegségbe még az isteni megjelenés⁹ előtt estek, valamelyes mértékű mentségük van, hiszen az Igazság Napja¹⁰ még nem kelt fel, hanem [minden] olyan volt, mintha az éjszakában éltek volna, és csak a természet fáklyája világított számukra.

Most viszont, hogy nem csupán felkelt, hanem – a költővel szólva:

„az ég közepét bejárta”,¹¹

miféle védekezésük marad azoknak, akik manapság délben vakok, és eltakarják a szemüket, hogy ne élvezhessék a fényt? Az önteltség betegsége nem engedi meg számukra, hogy szemükről a ködöt eloszlassák. Hiszen mindenkinél jobban vélik ismerni az igazságot, mivel a legtekintélyesebb férfiak tanításain nevelkedtek, és nem akarják elismerni, hogy noha a tengeri halak olyan vízben nevelkednek, amely a lehető legsósabb, mégis sóra van szükség az elkészítésükhöz. Még azt sem veszik észre, hogy az igazságnak nem mindig az ékesszólás a tanítója.¹² Mert mi kellemesebb Homérosz költészeténél? Mi édesebb annak dallamánál? És mégis: a filozófusok legkiválóbbja (gondolom, felismeritek Arisztón¹³ fiát), miután illatos olajjal bekente [Homéroszt]¹⁴ – mint az asszonyok a fecskéket, úgy kergette el abból a városból,¹⁵ amit ő [Platón] szervezett meg, a féktelenség és az istentelenség tanítójának nevezvén őt. [Homéroszról] ugyanis ezt mondta:

⁹ Ti. Krisztus születése.

¹⁰ Vö. Mal. 3,20.

¹¹ Homérosz: *Íliász*, VIII, 68.; XVI, 777.; *Odüsszeia*, IV, 400.

¹² Ti. nem mindig az ékesen vagy ékesebben szóló fél oldalán van az igazság. Ezt a gondolatot már *A bitről* szóló első fejezet *Filozófia és irodalomművészet* című részében is kifejtette a szerző. Ld. *Református Szemle* 2006/1, 52–53.

¹³ Arisztón – a híres athéni család sarja és Periklész barátja – Platón édesapja volt. Theodorétosz ismét szójátékot alkalmaz: Platón a filozófusok legkiválóbbjának (τῶν φιλοσόφων ὁ ἄριστος) nevezi, ezzel a minősítéssel utalva édesapja nevére, *Arisztónra* is.

¹⁴ A tisztelet jeléül – az istenszobrokhoz hasonlóan – illatos olajjal (mirhával) kenték meg az ünnepelt hírességek fejét.

¹⁵ Vö. Platón: *Allam*, III, 398a. Itt nem Homérosz személyéről, hanem az ő és az övéhez hasonló költészetéről van szó.

[2.7] «Βλασφημεῖν» γάρ φησιν «ἐκπαιδεύει τοὺς νέους καὶ πονηρὰς αὐτοῖς περὶ τῶν θεῶν ἐντίθησι δόξας καὶ ἀπαλοῖς ἔτι οὖσι μαθήματα πονηρὰ καὶ διεφθαρμένα ἐνίησιν.»

Καὶ ἕτερα δὲ ἄλλα κατηγορήματα ἀμύπολλα ἐποίησατο τοῦ κορυφαίου τῶν ποιητῶν. Οὐκ οὐκ ἅπας εὐγλωττίαν ἠσκημένος ἀξιόχρεως ἂν γένοιτο ἀληθείας διδάσκαλος.

[2.8] Εἰ δὲ δὴ τοὺς φιλοσόφους ἡμῖν προβάλλεσθε, εὖ ἴστε, ὡς καὶ οὗτοι πλάνον ὑπέμειναν ἀμύπολυν. Οὐ γὰρ δὴ μίαν ἅπαντες λεωφόρον ἐσχῆκασιν οὐδὲ τοῖς τῶν προωδευκῶτων ἠκολούθησαν ἴχνεσιν, ἀλλ' ἰδίαν ἕκαστος ἐτέμετο τρίβον καὶ μυρίας ἐπινοήκασιν [τρίβους]: πολυσχιδεῖς γάρ που τοῦ ψεύδους αἱ ἀτραποί. [2.9] καὶ τοῦτο διαρρήδην αὐτίκα δὴ μάλα δειχθήσεται. Θαλῆς μὲν γάρ, τῶν ἐπὶ τὰ καλουμένων σοφῶν ὁ πρεσβύτατος, ἀρχὴν πάντων τὸ ὕδωρ ὑπέλαβεν. Ὁμήρω γε οἶμαι εἰρηκότι πιστεύσας

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν
καὶ μητέρα Τηθύν.

Ἀναξίμανδρος δέ, τοῦτον διαδεξάμενος, ἀρχὴν ἔφη τὸ ἄπειρον. Ἀναξίμενης δέ, ὁ τούτου διάδοχος, καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης [2.10] τὸν ἀέρα ξυμφώνως ἀρχὴν προσηγορευσάτην. Ἴππασος δὲ ὁ Μεταποντῖνος καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος τῷ πυρὶ τὴν ἀρχὴν τῶν πάντων ἀπενειμάτην. ὁ δὲ Ἀκραγαντῖνος Ἐμπεδοκλῆς τὰ στοιχεῖα ἔφη τὰ τέτταρα. Ξενοφάνης δὲ ὁ Κολοφώνιος τὸ πᾶν αἶδιον, ἐκ δὲ τῆς γῆς τὰ πάντα. καὶ Παρμενίδης δὲ ὁ τούτου ἐταῖρος ὁ Ἐλεάτης ὡσαύτως τόνδε τὸν λόγον ἐκράτυνε, ψεῦδος δὲ ἀπέφηνε τῶν αἰσθήσεων τὸ κριτήριον, ἥκιστα λέγων [2.11] ἐφικνεῖσθαι τοῦτο

„A fiatalokat istenkáromlásra tanítja, az istenek tekintetében gonosz gondolatokat ültet beléjük, és ezekbe a még képlekeny [lelkekbe] gonosz és romlott tanokat helyez.”¹⁶

Platón még sok más vádat is emelt a költők korifeusa ellen. Tehát nem minden, ékesszólásban gyakorlott [író] méltó arra, hogy az igazság tanítója lehessen.

A filozófusok közötti különbségek

Ha mégis szembeállítjátok velünk a filozófusaitokat, tudjátok meg, hogy ők is sokféle tévelygésben leledzettek. Mert egyikük sem választott egyetlen világos utat, sem az előttük járók nyomait nem követték, hanem mindenik saját csapást vágott magának, és kitaláltak megszámlálhatatlanul sok ösvényt, ugyanis a hamisság útjai igen sokféle ágaznak. Pontosan ez az, amit világos szavakkal azonnal be is bizonyítunk. Thalész, a Hét Bölcsnek nevezettek legöregebbike, – aki mindenképpen alapelemül a vizet feltételezte – úgy vélem, Homérosz szavainak adott hitelt: „Ókeános az istenek atyja és Téthisz az anyjuk.”¹⁷

Anaximandrosz, aki Thalész után következett, kijelentette, hogy az alapelem a végtelen; az ő utóda, Anaximénész, valamint az apollóniai Diogenész viszont egybehangzóan a levegőt nevezték alapelemnek; a metapontoszi Hipposz és az efézusi Hérakleitosz a tüzet tartották a mindenség alapelemének. Az agrigentumi Empedoklész¹⁸ négy alapelemet határozott meg. A kolophóni Xenophanész szerint a mindenség örök, és minden a földből származik; az ő tanítványa, az eleai Parmenidész hasonlóképpen ezt a vélelményt támogatta, és bebizonyította, hogy az érzékek ítélete hamis, mely a legkisebb mértékben sem érinti az igazságot.

¹⁶ A fenti szöveg Platón: *Állam.* II, 377e–378d mondanivalójának rövid összefoglalása.

¹⁷ Homérosz: *Iliász.* XIV, 201., 302.

¹⁸ Empedoklész szicíliai városát görögül Akragasznak, latinul Agrigentumnak nevezték.

τῆς ἀληθείας· Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης ἄπειρον τὸ πᾶν εἶρηκε καὶ ἀγένητον· Ἐπίκουρος δὲ ὁ Νεοκλέους ὁ Ἀθηναῖος ἐκ τῶν ἀτόμων ἐξ ἀρχῆς ζυστῆναι τὸ πᾶν, εἶναι μέντοι ἄναρχον καὶ ἀίδιον· καὶ Μητρόδοσος δὲ ὁ Χίος καὶ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης καὶ Διογένης ὁ Σμυρναῖος διαφόρους ἀρχὰς τῶν ὄλων ὑπέθεντο. Διὰ τοῦτο καὶ Σωκράτης ὁ Σωφρονίσκου κωμωδῶν αὐτοὺς διετέλει, ὅτι τὰ ἀνθρώποις οὐκ ἐφικτὰ εἶδέναι λίαν ἰσχυρίζομενοι, πρὸς ἀλλήλους ἀεὶ διεμάχοντο, καινῶν προστατεύοντες καὶ ἐναντίων δογμάτων, ἧ φησιν ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς [2.12] Ἀπομνημονεύμασιν. Καὶ ὁ Πλάτων δὲ αὐτὸν ἐν τῷ Φαίδωνι γέγραφε λέγοντα·

«Ἐγὼ γάρ, ὦ Κέβης, νέος ὢν, ὑπερφυῶς ὡς ἐπεθύμησα ταυτησὶ τῆς σοφίας, ἦν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν. Ὑπερήφανον γάρ μοι ἐδόκει εἶναι εἶδέναι τὰς αἰτίας ἐκάστου, διὰ τί γίνεται ἕκαστον, καὶ διὰ τί ἀπόλλυται, καὶ διὰ τί [2.13] ἔστιν.»

Εἶτα πολλὰ τοιαῦτα διεξελεθῶν, ἐπήγαγεν·

«Τεκμήριον δέ σοι ἐρῶ ἱκανόν. Ἐγὼ γάρ, ἃ καὶ πρότερον σαφῶς ἠπιστάμην ὡς γε ἑμαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐδόκουν, ὑπὸ ταύτης τῆς σκέψεως οὕτω σφόδρα διετυφλώθην, ὥστ' ἀπέμαθον καὶ ἃ πρὸ τοῦ ὄμην [2.14] εἶδέναι.»

Καὶ αὐθις δέ, τῆς τῶν φιλοσόφων κατηγορῶν ἔριδος, τοιάδε ὁ Πλάτων ἐν τῷ Θεαιτήτῳ διέξεισιν·

«Ἄλλ' ἂν τινα ἔρη, ὥσπερ ἐκ φαρέτρας ῥηματίσκια αἰνιγμάτων

Az abdéri Démokritosz azt állította, hogy a mindenség végtelen és teremtetlen; az athéni Epikurosz, Neoklész fia szerint pedig a mindenség, amely kezdet nélküli és örök, kezdettől fogva atomokból épül fel. A khioszi Métrodórosz, az eleai Zénón és a szmirnai Diogenész a világegyetem vonatkozásában különböző alapelemeket feltételeztek. Éppen ezért Szókratész, Szóphroniszkosz fia is folyton kinevette őket, mert az emberek számára elérhetetlen dolgok ismeretét túlságosan erőltették, folyton vitatkoztak egymással, új és ellentétes elméletekkel hozakodtak elő, amint Xenophón mondja az *Emlékezéseiben*.¹⁹ Platón is feljegyezte a *Phaidónban*, mikor így beszélt:²⁰

„Mert én, ó Kebész, ifjúkoromban erősen vágyakoztam arra a bölcsességre, amit a természet tudományának²¹ neveznek. Nagyszerű dolognak tűnt számomra, hogy mindennek az okát ismerjem: mitől jön létre, mitől pusztul el, és mitől van mindegyik.”²²

Miután mindezeket hosszasan kifejtette, hozzáteszi:

„Mondok neked egy megfelelő bizonyítékot: az, amit azelőtt világosan tudtam – legalábbis úgy hittem jómagam is, meg a többiek is – ettől a vizsgálódástól²³ olyannyira megvakultam, hogy még azt is elfelejtettem, amit korábban tudni véltem.”²⁴

A filozófusok közötti viszálykodást újfent elítélve, Platón a *Theaitétoszban* a következőket fejt ki:

„Ha bármelyiküktől megkérdezel valamit, nagy kínnal talányos mondatocská-

¹⁹ Xenophón: *Emlékezések (Memorabilia)*. I, 1.11.

²⁰ Szókratész beszédéről van szó.

²¹ Szó szerint: „a természetről szóló történetnek” (περὶ φύσεως ἱστορία).

²² Platón: *Phaidón*. 96a.

²³ A vizsgálódás kifejezése itt a σκέψις, ami a szkeptikus (alaposan vizsgálódó, de az ítéletalkotástól tartózkodó) filozófiai irányzat kulcsszava.

²⁴ Platón: *Phaidón*. 96c.

ἀνασπῶντες πονοῦσι, καὶ ἂν τούτου ζητῆς λόγον λαβεῖν τί εἰρήκασιν, ἐτέρῳ πεπλήξῃ καινῶς μετωνομασμένῳ. Περανεῖς δὲ οὐδέποτε οὐδὲν πρὸς οὐδένα αὐτῶν· οὐδέ γε ἐκεῖνοι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' εὖ πάνυ φυλάξουσιν τὸ μηδὲν βέβαιον εἶναι, μήτε ἐν λόγῳ μήτε ἐν ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς, ἡγούμενοι, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, αὐτὸ στάσιμον εἶναι· τούτῳ δὲ πάνυ πολεμοῦσι καὶ καθόσον ἂν δύνωνται πανταχόθεν·

Ἴσως, ὦ Θεόδωρε, τοὺς ἄνδρας μαχομένους ἐώρακας, εἰρηνεύουσι δὲ οὐ ξυγγέγονας· οὐ γάρ σοι ἐταῖροί εἰσιν· ἀλλ' οἶμαι ταῦτα τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ σχολῆς φράζουσιν, οὕς ἂν βούλωνται ὁμοίους αὐτοῖς ποιῆσαι.

Ποίους μαθηταῖς, ὦ δαιμόνιε; οὐδὲ γίνεται τῶν τοιούτων ἕτερος ἑτέρου μαθητῆς, ἀλλ' αὐτόματοι ἀναφύονται ὁπόθεν ἂν τύχῃ ἕκαστος αὐτῶν ἐνθουσιάσας, καὶ τὸν ἕτερον ὁ ἕτερος οὐδὲν ἡγεῖται εἰδέναι.»

Καὶ μετ' [2.15] ὀλίγα πάλιν·

«Ὀλίγου δ' ἐπελαθόμεν, ὦ Θεόδωρε, ὅτι ἄλλοι αὖ τὰναντία τούτοις ἀπεφήναντο, οἷον ἀκίνητον τελέθει τῷ παντὶ ὄνομα εἶναι, καὶ ὅσα Μέλισσοί τε καὶ Παρμενίδαι ἐναντιούμενοι πᾶσι τούτοις [2.16] διῆσχοντο.»

Καὶ μέντοι κἂν τῷ Σοφιστῇ τὰ τοιαῦτα πάλιν αὐτῶν κατηγορεῖ, οὐκ ἀπόστολος οὐδέ γε προφήτης, ἀλλὰ τῶν φιλοσόφων ὁ πρῶτος, εἴτε Πλάτωνα τὸν Ἀρίστωνος ἐθέλοι τις

kat ránt elő mintegy a tegzéből.²⁵ Ha pedig annak értelmét firtatnád, amit mondott, akkor egy másik, egészen új jelentésű szóvaltozattal vág vissza neked. De egyikükkel sem vergődsz zöldágra soha semmi-ben, sőt még ők maguk sem egymással; hanem ugyanalóست erősen őrizkednek attól, hogy bármi szilárd támpontot is eltűnjenek akár az érvelésben, akár a maguk lelkében, mivel – úgy vélem – azt hiszik, hogy ez afféle megmerevedett dolog volna, ami ellen erősen és a lehetőség szerint minden oldalról hadakoznak.²⁶

– Talán éppen vitájuk hevében láttad e férfiakat, Theodórosz, és nem akkor talákoztál velük, amikor békésen beszélgettek: hiszen nem barátaid ők; tanítványaiknak azonban, úgy vélem, mégiscsak kifejtik e tanokat szabad idejükben, hiszen önmagukhoz hasonlóvá akarják tenni őket.

– Miféle tanítványaiknak, ó jeles férfiú? Az effélék közül egyik sem lesz a másik tanítványa, hanem önmaguktól cseperednek föl, ki-ki onnan merítve az ihletet, ahol éppen éri; egyik a másikat pedig teljességgel tudatlannak tartja.²⁷

Kicsit később ismét [így szól]:

„De kis híján el is felejtettem, Theodórosz, hogy mások viszont ennek éppen az ellenkezőjét állították, például azt, hogy minden mozdulatlan, bármi is legyen a neve,²⁸ s még más egyebeket is, mint a Melisszoszok és Parmenidészek, akik mindezekkel szembeszállva erősödtek.”²⁹

A *Σοφιστά*ban szintén ugyanezeket kifogásolja bennük [ti. a filozófusokban] – de nem egy apostol vagy próféta, hanem a filozófusok elseje: ha valaki akarja, mondhatja, hogy ez Platón, Arisztón fia,

²⁵ Platón szövege szerint nem „kínnal előrántják”, hanem „szertenylazzák” (ἀποτοξεύουσι).

²⁶ Platón szövege szerint: „ami ellen erősen hadakoznak, és amit a lehetőség szerint mindenünnen kivetnek (ἐκβάλλουσιν)”.

²⁷ Platón: *Theaitétosz*. 180a–c.

²⁸ Vö. Parmenidész: *8-as töredék*. 38.

²⁹ Platón: *Theaitétosz*. 180d–e.

λέγειν, εἴτε Σωκράτην τὸν Σωφρονίσκου· Σωκράτους μὲν [2.17] γὰρ τὰ ἐνθυμήματα, Πλάτωνος δὲ τὰ ξυγγράμματα. Εἴτε δὲ οὗτος, εἴτε ἐκεῖνος, οὕτω φησὶν·

«Μῦθόν τινα ἕκαστος φαίνεται μοι διηγέσθαι παισὶν ὡς οὖσιν ἡμῖν· ὁ μὲν, ὡς τρία τὰ ὄντα· πολεμεῖ δὲ ἀλλήλοις ἐνίοτε αὐτῶν ἅττα πη, τοτὲ δὲ καὶ φίλα γινόμενα, γάμους τε καὶ τόκους καὶ τροφήν ἐκγόνων παρέχεται· δύο δὲ ἕτερος εἰπών, ὑγρὸν καὶ ξηρὸν, ἢ θερμὸν καὶ ψυχρὸν, ξυνοικίζει τε αὐτὰ καὶ ἐκδίδωσιν. Τὸ δὲ παρ’ ἡμῖν Ἑλεατικὸν ἔθνος ἀπὸ Ξενοφάνους τε καὶ ἔτι πρόσθεν ἄρχεται, ὡς ἐνὸς ὄντος τῶν ἀπάντων καλουμένων διεξέρχεται τοὺς μύθους. Ἡδὴ δὲ καὶ Σικελικαὶ τινες Μοῦσαι ξυνενόησαν ὅτι ξυμπλέκειν ἀσφαλέστερον ἀμφοτέρω καὶ λέγειν ὡς τὸ ὄν πολλά τε καὶ ἔν ἐστιν, ἔχθρα δὲ καὶ φιλία ξυνέχεται.»

Καὶ τοιαῦτα ἅττα ἐφεξῆς εἰπών, [2.18] ἐπάγει·

«Καὶ μὴν ἔοικέ γε ἐν αὐτοῖς οἷον γιγαντομαχία τις εἶναι διὰ τὴν ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς οὐσίας πρὸς ἀλλήλους. Πῶς; Οἱ μὲν εἰς γῆν ἐξ οὐρανοῦ καὶ περὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἔλκουσι, ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας καὶ δρυὲς λαβόντες. Τῶν γὰρ τοιούτων ἐφαπτόμενοι πάντων, σφόδρα διῆσχυρίζονται τοῦτο εἶναι μόνον, ὅπερ ἔχει προσβολὴν καὶ ἐπαφήν τινα, ταῦτόν σῶμα καὶ οὐσίαν ὀριζόμενοι.»

[2.19] Ταῦτα οὐ Πέτρος ὁ ἡμέτερος οὐδὲ Παῦλος τῶν ὑμετέρων κατηγορήσε φιλοσόφων, ἀλλὰ Πλάτων ὁ

vagy Szókratész, Szóphroniszkosz fia. Hiszen a gondolatok a Szókratésziéi, de az írások a Platónéi. Bármelyikük legyen is, ekképpen szól:

„Az a benyomásom, hogy mind-egyik afféle mesét mondott nekünk, mintha gyermekek volnánk. Egyik azt mesélte, hogy három létező van, s ezek közül egyik-másik olykor harcban áll egymással, máskor pedig barátságot köt, házasságra lép, gyermekeket szül és táplálja ivadékait. Egy másik két létezőről beszél, a nedvesről és a szárazról, vagy a melegről és a hidegről, és összehozza és összeházasítja őket. A mi eleai nemzetiségünk pedig, Xenophanésztól, sőt még régebbtől kezdve, úgy adja elő a dolgot meséiben, hogy Egy Létező az, amit az emberek Mindennek neveznek. Egynémely szicíliai Múzsák viszont már úgy gondolták, hogy biztosabb lenne összefonni a kettőt, és azt mondani, hogy a Létező egy is és sok is, és a gyűlölet és a barátság tartja össze őket.”³⁰

Néhány hasonló állítás után hozzáteszi:

„Bizony úgy tűnik, hogy közöttük gígaszi harc dúl a Lét [lényeg]³¹ feletti nézeteltérésük folytán. – Hogyan? – Némelyek a földre húznak mindent, ami az égből jön és a láthatatlanra vonatkozik, [mintegy] közönségesen kezükbe véve a sziklákat és a tölgyeket. És minden effélebe belekapaszkodva a legerőteljesebben állítják, hogy csak az létezik, amely valamiképpen ellenáll és megérinthető, [így] a testet és a létet [lényegét] azonosként határozzák meg.”³²

Ezekkel nem a mi Péterünk, sem Pál nem vádolta a ti filozófusaitokat, hanem a legékesebben szóló Platón és Szókra-

³⁰ Platón: *A szofista*. 242c–d. A platóni idézet zárómondata az akragaszi (latinosan: agrigentumi, tehát szicíliai) Empedoklész elméletére utal.

³¹ A keresztyén teológiában az *οὐσία* – részben arisztotelészi hatásra – jelenthet *lényeg*et is.

³² Platón: *A szofista*. 246a–b.

εὐγλωττότατος καὶ Σωκράτης ὁ κατὰ τὴν Πυθίαν ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος· καὶ ἔφασαν αὐτοὺς δι- ἰσχυρίζεσθαι, τοῦτο εἶναι μόνον, ὅπερ ἔχει προσβολὴν καὶ ἐπαφὴν τινα, καὶ ταῦτὸν σῶμα καὶ οὐσίαν ὀρίζεσθαι [2.20] καὶ μηδὲν περαιτέρω τῶν ὀρωμένων φαντάζεσθαι. Πῶς οὖν ἂν τις τούτοις χρήσαιτο ποδη- γοῖς τῆς ἀληθείας, τοσοῦτον δὴ καὶ τοιοῦτον ὑπομείνασι πλάνον καὶ ἐν- αντίας γε ὠδίνασι δόξας καὶ σφο- δρὸν κατ' ἀλλήλων ἀναρριπίσασι πόλεμον; καὶ Τίμων δὲ αὐτοὺς ὁ Φιλίσιος, ὁ Πύρρωνος ἐταῖρος, ἐν τοῖς σίλλοις ἐτραγωδησεν· ἐγὼ δὲ ἐκ μάλα πολλῶν ὀλίγων μνησθήσομαι·

«σχέτλιοι ἄνθρωποι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,

τοίων ἐκ τ' ἐρίδων ἐκ τε στο- χασμῶν πέπλησθε,

ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλειο ἄσκοί.»

[2.21] Οὐ μόνον ἄρα ἡμεῖς τὸ τῆς οἰήσεως ἐπιπροσθεῖν ὑμῖν εἰρήκαμεν πάθος· πάλαι γὰρ καὶ πρόπαλαι ταύτην ὁ Τίμων τῶν ὑμετέρων φιλο- σόφων τὴν κατηγορίαν πεποίηται. Ἄλλο δὲ ἐστὶν εἰδέναι, καὶ ἄλλο τὸ οἶεσθαι εἰδέναι, μηδὲν ἐπιστάμενον. Πολλῶ γὰρ τινα διαφέρουσιν, ὃ φιλότης, ἀλλήλοιν ἀλήθεια καὶ [2.22] στοχασμὸς ἀληθείας· ὁ μὲν γὰρ στοχασμὸς καὶ διαμαρτίας ἔχει πολλάς, ἡ δὲ ἀλήθεια ἐκπαιδεύειν οὐδὲν ἐναντίον ἀνέχεται. Τοιγαροῦν ἄλλως τις ἀληθείας περὶ τεκμαι- ρόμενος λέγει, καὶ ἄλλως αὐτὴ εἰς τὴν ἔρμηνεύει· ἐπεὶ καὶ Ἀναξαγόρας ὁ

τέσζ, ἀκὶ α πύθιαί³³ szerint minden férfiak között a legbölcsebb volt. Szerintük a filozófusok önmaguk [érdekében] erőltetik az állítást, miszerint csak az létezik, amely valamiképpen ellenáll és megérinthető, a testet és a létet azonosként határozzák meg, és a láthatókon túli [valóságok] közül semmit nem [tudnak] elképzelni. Hogyan tarthatná tehát őket bárki is az igazság útmutatóinak, ha kirtartottak ilyen és ekkora tévedés mellett, ha elszenvedték az ellentmondó véleményeket, és egymás ellen ilyen elszánt harcot indítottak? A phliusi Timón,³⁴ Pürrhón tanítványa,³⁵ a *Szatirák*ban meg is jelenítette őket; az igen számos [idevágó] sor közül [most csak] néhányat idézek:

„Kegyetlen emberek, gyalázatos alakok, akik csak hasak vagytok,

[íme] micsoda viszályokkal és találgatásokkal vagytok tele;

emberek, üres önelégültséggel telt tömlők [bendők]!”³⁶

A görögök az egyiptomiaktól tanultak

Nem mi vagyunk hát az egyetlenek, akik azt mondjuk, hogy az önelégültség betegsége homályosít el benneteket, hiszen Timón ezt már réges-régen felrótta a ti filozófusaitoknak. Más dolog tudni [valamit], és megint más azt vélni, hogy tudunk, miközben semmihez sem értünk. Nagy különbség van ugyanis, kedves barátom, az igazság és az igazság találgatása között: mert a találgatásban sok hiba is van, az igazság viszont nem tűr meg egyetlen [neki] ellentmondó tanítást sem. Következésképpen másként beszél valaki az igazságról jelek alapján, és másként magyarázza önmagát maga az igazság.

³³ A „püthiai” megnevezés a delphoi Apollónt, a „dodonai” pedig Zeust jelenti.

³⁴ Phleius (Φλειούς) vagy Phlius (Φλιοῦς) városa a Peloponnészosz északkeleti részén feküdt.

³⁵ Az éliszi Pürrhón (Kr. e. 360–270) volt a szkeptikus filozófia megalapítója.

³⁶ Timón: *10-es töredék*. Vö. Epikharmosz *246-os töredékével*, melyet Theodorétosz az előző fejezetben idézett.

Ἡγησιβούλου ὁ Κλαζομένιος, τῶν πρὸ αὐτοῦ γεγενημένων φιλοσόφων οὐδὲν περαιτέρω τῶν ὀρωμένων νενοηκῶτων, πρῶτος νοῦν ἔφησεν ἐφεστάναι τῷ κόσμῳ, καὶ τοῦτον εἰς τάξιν ἐκ τῆς ἀταξίας ἀγαγεῖν τὰ στοιχεῖα· καὶ Πυθαγόρας δὲ ὁ Μνησάρχου ἀρχὴν τῶν πάντων ἔφησε τὴν μονάδα· κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐγενέσθη Ἀναξαγόρας [2.23] καὶ Πυθαγόρας. Ἀλλὰ τὴν Πυθαγόρου μὲν διατριβὴν ἢ γαμετὴ Θεανῶ διεδέξατο καὶ Τηλαύγης καὶ Μνήσαρχος οἱ τούτου παῖδες, Τηλαύγους δὲ Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος ἐγένετο φοιτητής, τοῦ δ' Ἀναξαγόρου Ἀρχέλαος, Ἀρχελάου δὲ Σωκράτης ὁ Ἀθηναῖος· καὶ Ἀναξαγόρας δὲ καὶ Πυθαγόρας εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμενοι τοῖς Αἰγυπτίων καὶ Ἑβραίων αὐτόθι σοφοῖς ξυνεγενέσθη [2.24] καὶ τὴν περὶ τοῦ ὄντος ἡρηνισάσθη γινῶσιν. Χρόνῳ δὲ ὕστερον καὶ ὁ Πλάτων τήνδε τὴν ἀποδημίαν ἐστεύλατο· καὶ τοῦτο λέγει μὲν ἐν τοῖς Παραλλήλοις ὁ Πλούταρχος, λέγει δὲ καὶ Ξενοφῶν ὁ Γρύλλου, ἐν οἷς πρὸς τὸν Σωκρατικὸν Αἰσχίνην ἐπέστειλε· γράφει δὲ ὧδε:

«Αἰγύπτου γὰρ ἡράσθησαν καὶ τῆς Πυθαγόρου τερατώδους σοφίας· ὧν τὸ περιττὸν καὶ μὴ μόνιμον ἐπὶ

Például a klazomenai Anaxagorász, Hégeszibulosz fia – aki előtt a filozófusok egyáltalán nem elmélkedtek a láthatók határain túli dolgokról – elsőként jelentette ki, hogy az értelem fölötté van a világnak, és ez irányította az elemeket a rendtelenségből a rendre. Püthagorász, Mnészarkhosz fia pedig azt állította, hogy az Egy a mindenség kezdete [princípiuma].³⁷ Nos, Anaxagorász és Püthagorász ugyanabban az időben éltek. De miközben Püthagorász iskoláját felesége, Theanó és két fia, Télaugész és Mnészarkhosz vitte tovább (Télaugész tanítványa volt az agrigentumi Empedoklész), addig Anaxagorász [tanítványa] Arkhelaosz lett, Arkhelaoszé pedig az athéni Szókratész. Minthogy Anaxagorász és Püthagorász eljutottak Egyiptomba, ott kapcsolatba kerültek az egyiptomi és héber bölcsekkel, és összegyűjtögették a Létezőre vonatkozó ismereteket.³⁸ Később Platón is megtette ezt az utat. Egyrészt Plutarkhosz is ezt mondja a *Párbuzamos életrajzok*ban,³⁹ másrészt Xenophón, Grüllosz fia, a szókratikus [szónokhoz], Aiszkhinészhez intézett levelében szintén megemlíti ezt, és így ír:

„Rajongtak Egyiptoméért és Püthagorász rendkívüli bölcsességéért; ők, akiket a bőség és nem a Szókratész melletti ki-

³⁷ A *μονάς* jelentése: egy, egyetlen. Vö. pl. Alexandriai Philónnak a terapeutákra vonatkozó alábbi megállapításával: „*Ἐς valóban therapeuták azért is*, mivel őket már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították *arra*, hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegynél* s eredetibb a monádnál.” Ld. Alexandriai Philón: *De vita contemplativa* 3. In: Adorjáni: *Philón: De vita contemplativa*. 34. Vö. uo., 63–65.

³⁸ *τὴν περὶ τοῦ ὄντος ἡρηνισάσθη γινῶσιν*. Ez a mondat több szempontból is érdekes. Az a Létező, akiről Theodorétosz beszél, nem más, mint a 2Móz 3,14-ben szereplő VAGYOK, hiszen a *Septuaginta* (LXX) szövegváltozata szerint Isten így mutatkozik be Mózesnek: *ἐγώ εἰμι ὁ ὢν*, azaz „én vagyok a Létező [ti. az, aki Van]” (vö. Adorjáni: *Philón: De vita contemplativa*. 63.). Erre a Létezőre vonatkozó ismeret (gnózi) azonban csak hiányosan tudták összegyűjteni a filozófusok: erre utal a szövegben szereplő *ἡρηνισάσθη* kifejezés, mely koldulást is jelenthet. Theodorétosz egy későbbi, 447-ben írt munkája *A koldus* (*Ἐρανιστής*) címet viseli, melyben Eutükhész eretnekségét mindenholnan összekoldultnak tünteti fel. *A bitről* szóló fejezetben *A műveltek önbittsége és a Szentírás lebecsülése* alcím alatt szerzőnk még gúnyosabban fogalmaz: „ez az önhittség pedig [éppen] azoknál a férfiaknál lelhető fel, akik nemhogy nem érték el a görög filozófia csúcát, hanem, hogy így fejezzem ki magam, a szájuk szélével kóstoltak meg néhány morzsát és innen-onnan koldultak össze [ἡρηνισμένοι] apró ötleteket!” Ld. *Református Szemle* 2006/1, 50.

³⁹ Plutarkhosz: *Párbuzamos életrajzok*. Szolón, 2.

Σωκράτει διήλεγθεν ἔρως τυραννίδος, καὶ ἀντὶ διαίτης λιτῆς [2.25] Σικελιωτὶς γαστρὸς ἀμέτρου τράπεζα.»

Τοιαῦτα περὶ τοῦ Πλάτωνος ὁ Ξενοφῶν ἔγραψεν, ὅτι τῆς Σωκράτους διδασκαλίας ὑπεριδῶν, τὴν τερατώδη Πυθαγόρου σοφίαν ἐζήλωσε καὶ Διονυσίῳ τῷ Σικελίας τυράνῳ ξυνήν, Συρακουσίας ἀπολαύων χλιδῆς ἔφη [2.26] δὲ αὐτὸν καὶ τῆς Αἰγυπτίων ἐρασθῆναι σοφίας. Οὐκοῦν καὶ Πυθαγόρας καὶ Ἀναξαγόρας καὶ Πλάτων αἰνίγματα τινα περὶ τοῦ ὄντος παρ' Αἰγυπτίων καὶ Ἑβραίων ξυνέλεξαν· τί δῆποτ' οὖν τούτοις μὲν οὐκ ἀκριβῶς τὰ θεῖα μεμαθηκόσι πιστεύετε, παρ' [2.27] ὧν δὲ οὔτοι ταῦτά γε ἔμαθον, μαθεῖν οὐκ ἐθέλετε; Ὅτι γὰρ οἱ πρὸ τούτων γενόμενοι ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι πλέον τῶν ὁρωμένων οὐδὲν ὑπέλαβον εἶναι, ὁ Πλάτων ἐν τῷ Κρατύλῳ δεδήλωκεν·

«Φαίνονται γὰρ μοι» φησὶν «οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους ἠγεῖσθαι θεούς, οὐσπερ νῦν οἱ πολλοὶ τῶν βαρβάρων, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ γῆν καὶ ἄστρα καὶ οὐρανόν· ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως, τῆς τοῦ θεῖν, θεοῦς αὐτοῦς ἐπονομάσαι.»

[2.28] Καὶ Ὅμηρος δὲ καὶ Ἡσίοδος παντάπασιν τὸν τοῦ παντὸς ἠγνόησαν

tartás győzött meg arról, hogy szeressék a türanniszt⁴⁰ és a szigorú életrend helyett a szicíliai pazar étkezés⁴¹ asztalát.”⁴²

Xenophón Platónról írja a fentieket, miszerint Szókratész tanítását figyelmen kívül hagyva, Püthagorász rendkívüli bölcsességét utánozta,⁴³ és együtt élt Szicília türannoszával, Dionüszossal, élvezvén Szürakuszai [városának] fényűzését. Visszont azt is mondja, hogy ő [Platón] az egyiptomiak bölcsességéért is rajongott. Így tehát mind Püthagorász, mind Anaxagorász, mind pedig Platón az egyiptomiaktól és a héberektől szedtek össze néhány, a Létezőre vonatkozó homályos [fogalmat]. Miért hisztek hát ezeknek, akik nem tanulták meg pontosan az isteni dolgokat, miközben nem akartok tanulni azoktól, akiknél ők ezeket megtanulták? Azt ugyanis, hogy a hozzájuk képest⁴⁴ korábban élt költők és filozófusok úgy vélték, hogy a láthatókon kívül semmi sem létezik, [maga] Platón bizonyította be a *Kratülosz*-ban:

„Nekem úgy tűnik – mondja –, hogy Görögország első lakói, a mai barbárok többségéhez hasonlóan, csak ezeket tartották isteneknek: a Napot, a Holdat, a Földet, a csillagokat és az eget; minthogy pedig látták, hogy ezek mozgásban vannak és futnak, erről a természetes futásról nevezték el őket isteneknek.”⁴⁵

Homérosz szintúgy, mint Hésziodosz, egyáltalán nem ismerte a minden-

⁴⁰ Tí. a türanniszt (zsarnoki egyeduralmat), mint államformát.

⁴¹ A γαστήρ egyaránt jelenthet hasat, és – éppen Xenophónnál – ételt, evést is.

⁴² Pszeudo-Xenophón: *Első levél Aiszkhinészhez*.

⁴³ Tíς Σωκράτους διδασκαλίας ὑπεριδῶν, τὴν τερατώδη Πυθαγόρου σοφίαν ἐζήλωσε. Ezt a mondatrészt többféleképpen is lehet fordítani, mivel a ὑπεριδῶν kifejezés lekicsinylést, megvetést is jelent, a ζηλώω pedig mind a törekvéssel, mind az utánzással, a csodálattal, sőt az irigykedéssel is összefüggésbe hozható. A mondatot tehát úgy is lehet értelmezni, hogy miután Platón megvetette/lenézte/lekicsinyelte Szókratész tanítását, Püthagorász hatalmas bölcsességét kezdte megirigyelni/utánozni/csodálni, miközben élvezte Szürakuszai fényűzését.

⁴⁴ Tí. Püthagorásznál, Anaxagorásznál és Platónnál.

⁴⁵ Platón: *Kratülosz*, 397c–d. A θεός (isten) szónak a θεῖν (szaladni) igéből való platóni származtatása helyett Hérodotosz a következő etimológiát javasolja: a θεός-ok azok, akik megteremtették, megállapították (θέντες) a világegyetem rendjét. Ld. Hérodotosz: *Historia* II, 52.

ποιητήν· Ἡσίδοσ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Χάουσ ἔφησεν Ὠκεανὸν καὶ Τηθὺν γεγενῆσθαι, ἐκ δὲ Ὠκεανοῦ καὶ Τηθύουσ τὸν Οὐρανὸν καὶ τὴν Γῆν, ἐκ δὲ τούτοιν Κρόνον τε καὶ Ρέα καὶ τούτων τοὺς ἀδελφούς, ἐκ δὲ Κρόνου καὶ Ρέασ τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν [2.29] καὶ Ποσειδῶνα καὶ Πλούτωνα. Ὁ δὲ Ὅμηρος τὸν Ὠκεανὸν φησι

«θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν»

καὶ ὃν θεῶν καὶ ἀνδρῶν ὀνομάζει πατέρα, ὡς ἐκ Κρόνου γεγεννημένον, Κρονίδην ἀποκαλεῖ. Πολλῶ οὖν ἄρα καὶ οὔτοι δεδουλεύκασιν πλάνῳ. Ἄλλ’ ὅμως καὶ τοῦτο εὖ μάλα ὁ Πλάτων εἰδώς, πιστεῦειν αὐτοῖς που παρεγγυᾷ τὰ τοιαῦτα μυθολογοῦσι, καὶ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀληθῶν [2.30] ἀποδείξεων λέγουσιν.

Καὶ ἀλλαγῶν δὲ ὁ Πλάτων φησίν·

«Κοῦφον γὰρ τι χρῆμα καὶ ἱερὸν ποιητῆς καὶ οὐχ οἴος τε ποιεῖν, πρὶν ἂν ἔνθεος καὶ ἔκφρων γένηται.»

Ὁ δὲ Ὀδρῦσης Ὀρφεύς, καὶ αὐτὸς εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμενος, τὰ περὶ τοῦ ὄντος οὕτω πως μεμάθηκε καὶ βοᾷ·

ség Teremtőjét. Hésziodosz egyfelől kijelentette, hogy Ókeánosz és Téthisz a Kháoszól jöttek létre; Ókeánosztól és Téthisztől származik Uránosz és Gaia,⁴⁶ ez utóbbiaktól pedig Kronosz, Rhea és ezek testvérei. Kronosztól és Rheától származik Zeusz, Héra, Poszeidón és Plutón.⁴⁷ Másfelől Homérosz azt mondja, hogy „Ókeánosz az istenek atyja és Téthisz az anyjuk”,⁴⁸ és akit ő istenek és férfiak⁴⁹ atyjának nevez – mivel Kronosztól lett –, *Kronosz*znak hívja. Következésképpen ezek⁵⁰ is valóban nagy tévedés rabjai voltak. Mindazonáltal Platón, aki jól tudta mindezt, mégis azt ajánlja, hogy higgyünk az effajta mítoszfaragóknak, akik minden valószínűség és valóságos bizonyíték nélkül beszélnek!⁵¹ Másutt pedig ezt mondja:

„Mert lenge és szent lény a költő, aki mindaddig képtelen alkotni, míg Isten meg nem ihlette, és józansága el nem hagyta.”⁵²

Az odrüszai Orpheusz – aki maga is eljutott Egyiptomba – a Létezőre vonatkozó [ismereteket] hasonlóképpen tanulta meg, és így kiáltott fel:

⁴⁶ A görög szövegben szereplő Οὐρανός az Eget (a Mennyet), a Γῆ (annak Γαῖα névváltozatával együtt) pedig a Földet személyesíti meg.

⁴⁷ Vö. Hésziodosz: *Theogonia* (*Az istenek származása*). 116.

⁴⁸ Homérosz: *Iliász*. XIV, 201., 302.

⁴⁹ Ti. az emberek.

⁵⁰ Ti. Hésziodosz és Homérosz.

⁵¹ Vö. Platón: *Timaios*, 40d–e. *A bitről* szóló első fejezetben Theodorétosz idézte már a *Timaios* idevágó részét: „Ami a többi szellemet [daimónt] illeti, erőnkön felül áll megmondani és ismerni az eredetüket: azoknak kell hinnünk, akik előttünk beszéltek róluk. Istenek leszármazottai, amint állították, jól kellett hát ismerniük az őseiket! Lehetetlen tehát nem hinni az istenek gyermekeinek, annak ellenére, hogy sem ésszerű, sem kétségtelen bizonyítékokat nem hoznak fel; de mivel állításuk szerint saját [családi] dolgaikról beszélnek, a szokáshoz híven hinni kell nekik.” Theodorétosz válasza így hangzott: „Ezeket mondotta Platón a *Timaios*zban a költőkről, és előírta, hogy higgyenek Homéroszknak, Hésziodosznak és a többi mítoszcsináló költőnek. Ugyanakkor nem félt kimondani, hogy ezek [a szerzők] ésszerű és kétségtelen bizonyítékok híján beszéltek, sőt másutt ki is gúnyolta állításaikat, amint azt egy későbbi részletben világosan megmutatjuk. Nos, ha Platón azt ajánlja, hogy higgyünk az efféle ostoba mesék kitalálóinak és a leggyalázatosabb mítoszok kiötlőinek anélkül, hogy a legkisebb bizonyítékot is elvárnánk tőlük, mennyivel istenfélőbb és igazságosabb az [Istentől] ihletett apostoloknak és prófétáknak hinni, akik semmi szégyenteljes, semmi mitológikus vagy valószerűtlen dolgot nem állítanak, hanem mindaz, amit tanítanak, Istenhez méltó, igen szent és üdvös!” Ld. *Református Szemle*. 2006/1, 57.

⁵² Vö. Platón: *Ión*. 534b.

«Εἷς ἔστ' αὐτοτελής, αὐτοῦ δ' ὑπὸ
πάντα τελεῖται·
ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται,
οὐδέ τις αὐτὸν
εἰσοράα θνητῶν, αὐτὸς δέ γε
πάντας ὁρᾷται.
Αὐτὸν δ' οὐχ ὁρώω· περὶ γὰρ
νέφος ἐστήρικται·
πᾶσι γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόρα
εἰσὶν ἐν ὄσσοις,
μικραί, ἐπεὶ σάρκες τε καὶ ὀστέα
ἐμπεφύκασιν.»
[2.31] Καὶ πάλιν·
«Αὐτὸς δ' αὖ μέγαν αὐτὶς ἐπ'
οὐρανὸν ἐστήρικται
χρυσέφω ἐνὶ θρόνῳ, γαίη δ' ὑπὸ
ποσσὶ βέβηκε·
χεῖρα δὲ δεξιτερὴν περὶ τέρμασιν
Ὠκεανοῖο
ἐκτέτακεν· ὁρέων δὲ τρέμει βάσις
ἐνδοθι θυμῷ·
οὐδὲ φέρειν δύναται κρατερόν
μένος· ἔστι δὲ πάντη
αὐτὸς ἐπουράνιος καὶ ἐπὶ χθονὶ
πάντα τελευτᾷ,
ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μέσσον
ἠδὲ τελευτήν.»

[2.32] Ἄλλ' ὅμως καὶ ταῦτα παρ'
Αἰγυπτίων μεμαθηκώς, οἱ παρ'
Ἑβραίων μαθήματά τινα τῆς ἀληθείας
παρέλαβον, παρέμιξε τοῦ πλάνου τῆ
θεολογία τινὰ καὶ τῶν Διονυσίων καὶ
Θεσμοφορίων τὰ δυσαγῆ παραδέδωκεν
ὄργια, καὶ οἷόν τι μέλιτι περιχρίσας
τὴν κύλικα, τὸ δηλητήριον πόμα τοῖς
ἐξαπατωμένοις προσφέρει. [2.33] Ταῦτο
δὲ τοῦτο καὶ Πλάτων πεποίηκεν·

„Az Egy önmagában tökéletes, és ő
minden dolog vége,⁵³
ezekben ő maga körbejár,⁵⁴ de belé
egyetlen
halandó sem tekinthet, ő azonban
mindenkit lát.
Őt magát nem látom, mert felhő fog-
ja körül;
minden halandó között halandók a
szemekben lévő pupillák,
és aprók, hiszen húsban és csontok
között növekednek.”⁵⁵
És újfent:
„Ő ismét szilárdan ül a hatalmas
égen
egy aranytrónuson; a föld a lába alatt
hever,
jobb kezét az Óceán határaig
kinyújtja. A hegyek lába belül megin-
dultsággal remeg;
hatalmas életerejét sem képes elhor-
dozni; egészen
betölti az eget és a földön mindent
beteljesít,
övé a kezdet, a közép [ti. a folytatás]
és a vég [ti. a cél].”⁵⁶

A tévedésekkel vegyített igazság

De mivel [Orpheusz] a fentiekre is
az egyiptomiak tanították, akik a hébe-
rektől szereztek némely ismereteket az
igazságról, [így Orpheusz] teológiáját té-
vedésekkel is elegyítette, és [a görögök-
nek] a Dionüsiák és Theszmothoriák
becstelen orgiáit adta át. Miután, úgy-
mond, mézzel vont a pohár szélét,
felkínálja a mérgezett italt a félrevezet-
teknek.⁵⁷ Ugyanezt tette Platón is. A

⁵³ Vagy *célja*, *beteljesülése*.

⁵⁴ A *περινίσσονται* ige jelentése: *körbejár, elérkezik*. A fenti szövegkörnyezetben talán a bennük vagy általuk „működik”, ill. „munkálkodik” értelmezés is megengedhető.

⁵⁵ Orpheusz: *246-os töredék*.

⁵⁶ Orpheusz: *247-es töredék*.

⁵⁷ Ezt a részben Platónról (*Törvények*, II, 660a) és Lucretiustól (*De nat.*, I, 935–950.) kölcsönzött képet szerzőnk a *Haereticarum fabularum compendium* első könyvének előszavában is felhasználja (ld. Migne, *Patrologia Graeca*, 83., 381.).

ἀξιάγαστα γὰρ αὐτοῦ τῷ ὄντι τὰ περὶ τοῦ ὄντος ἐν τῷ Τιμαίῳ συγγεγραμμένα. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀγασθείη λέγοντος ἀκούων;

«Τί τὸ ὄν αἰεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον; καὶ τί τὸ γινόμενον μὲν αἰεὶ, ὄν δὲ οὐδέποτε; τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν αἰεὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὄν, τὸ δὲ αἰσθήσει ἀλόγῳ δοξαστὸν γινόμενον καὶ ἀπογινόμενον, ὄντως δὲ [2.34] οὐδέποτε ὄν.»

Προστίθῃσι δὲ καὶ τάδε τοῖς εἰρημένοις:

«Ταῦτα γὰρ πάντα μέρος χρόνου, τὸ ἦν καὶ ἔσται, ἃ δὴ φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν αἰδίων οὐσίαν οὐκ ὀρθῶς. Λέγομεν γὰρ δὴ, ὡς ἦν ἔστι τε καὶ ἔσται, τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει, τὸ δὲ ἦν καὶ τὸ ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν οὐσαν πρέπει λέγεσθαι. τὸ δὲ αἰεὶ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον ἀκινήτως [2.35] οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεότερον προσήκει γίνεσθαι.»

Τίς οὖν οὕτω φιλαίτιος καὶ μεμψίμοιρος, ὡς νεμεσήσαι τοῖς εἰρημένοις καὶ μὴ πᾶσαν αὐτοῖς προσμαρτυρήσαι ἀλήθειαν; Τὸ γὰρ ὄν αἰεὶ γενεσεῶς ἐστὶν ἀπάσης ὑπέρτερον, τὸ δὲ γινόμενον, ἀλλοιώσεις παμπόλλους ἐπιδεχόμενον, εἰκότως ἔφη οὐδέποτε εἶναι. τὸ γὰρ τοὶ ἔμβρυον, γενόμενον βρέφος, οὐκέτι ἄρα ἐστὶν ἔμβρυον, ἀλλὰ βρέφος, καὶ αὖ πάλιν τὸ βρέφος, παιδίον γενόμενον, οὐκέτι προσαγορεύεται βρέφος. οὕτω τὸ παιδίον τὴν τοῦ μειρακίου προσλαβὸν ἡλικίαν, τοῦτο καλεῖται, ὅπερ ἐγένετο, καὶ ὅταν πάλιν εἰς ἄνδρα τελέσῃ, οὐκέτι μειράκιον, ἀλλ' ἀνὴρ ὀνομάζεται, καὶ

*Timaios*zban ugyanis csodálatra méltó dolgokat ír a Létezőről. Ki ne ámuldozna ugyanis, amikor ezt hallja tőle:

„Mí az, ami örökké létezik, de nincs keletkezése? És mi az, ami folyton keletkezőben van, de sohasem létezik? Az előbbi értelemmel ragadható meg, megokolás alapján, mert mindig ugyanazon a módon létezik; az utóbbiról pedig [csupán] megokolhatatlan érzékeléssel lehet vélekedni, mivel keletkezőben és elmúlóban van, valóságosan azonban sohasem létezik.”⁵⁸

Az elmondottakhoz a következőket is hozzáteszi:

„Tudniillik a ‘volt’ és a ‘lesz’ mind az idő részei, amelyeket azonban észrevétlenül és helytelenül átviszünk [ti. alkalmazunk] az örökkévaló létre is. Mert [az örökkévalóról] világosan azt mondjuk, hogy ‘volt’, ‘van’ és ‘lesz’, pedig öhozzá valójában csak a ‘van’ illik; a ‘volt’ és a ‘lesz’ pedig csupán az időbeli keletkezés-re illik; ami azonban mindig ugyanabban az állapotban marad mozdulatlanul, az sem idősebbé, sem ifjabbá nem válhat.”⁵⁹

Kicsoda [lenne] annyira akadémuszkodó és elégedetlen, hogy belekössön a fentebb elmondottakba, és ne tanuskodna a bennük lévő teljes igazság mellett? Az örök létező ugyanis minden keletkezés fölött való; a keletkező viszont annyiféle változásnak van kitéve, hogy [Platón] méltán állította: ez soha nem létezik. Mert a magzat, amely újszülötté lett, többé már nem magzat, hanem újszülött; továbbá, a kisgyermekké lett újszülöttet már nem hívják újszülöttnek; ugyanígy az ifjúkorba lépő kisgyermeket annak szólítják, amivé lett; mikor pedig férfivá érik, többé nem ifjúnak, hanem férfinak nevezik, és ha megöregszik, a

⁵⁸ Platón: *Timaios*z. 27d–28a.

⁵⁹ Vö. Platón: *Timaios*z. 37e–38a.

πρεσβύτερης δὲ γεγονώς, τοῦτο αὖ πάλιν προσαγορεύεται, ὅπερ δὴ [2.36] καὶ ἐγένετο. Εἰκότως οὖν ἄρα οὐκ ὄντα ὠνόμασε τὰ γινόμενά τε καὶ ἀλλοιούμενα. Καὶ τῷ Κρίτωνι δὲ διαλεγόμενος ὁ Σωκράτης ἕνα πάντων ὀπτῆρά φησιν· λέγει δὲ ταῦτα·

«Καὶ δὴ καὶ περὶ τῶν δικαίων τε καὶ ἀδίκων καὶ αἰσχυρῶν καὶ καλῶν καὶ κακῶν καὶ ἀγαθῶν, περὶ ὧν νῦν ἡ βουλή ἡμῖν ἐστί, πότερον τῆ τῶν πολλῶν δόξῃ δεῖ ἡμᾶς πείθεσθαι καὶ φοβεῖσθαι αὐτήν, ἢ τῆ τοῦ ἐνός, εἴ τις ἐστὶν ἐπαίων, ὃν δεῖ καὶ αἰσχύνεσθαι καὶ φοβεῖσθαι μᾶλλον ἢ ξύμπαντας τοὺς ἄλλους; Ὡς εἰ μὴ ἀκολουθήσομεν, διαφθεροῦμεν ἐκεῖνο καὶ λωβησόμεθα, ὃ τῷ μὲν δικαίῳ βέλτιον ἐγένετο, τῷ δὲ [2.37] ἀδίκῳ ἀπώλλυτο.»

Καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν·

«Οὐκ ἄρα γε, ὦ βέλτιστε, πάνυ ἡμῖν οὕτω φροντιστέον τί ἐροῦσιν οἱ πολλοὶ ἡμᾶς, ἀλλ' ὅ τι ὁ ἐπαίων τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων, ὁ εἷς καὶ αὐτήν ἢ ἀλήθεια.»

[2.38] Ὁρᾶτε, ὦ ἄνδρες, ὅπως ἐν τούτοις ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σωκράτης

neve megint csak az lesz, amivé ő maga is vált. [Platón] tehát méltán nevezte a keletkezőket és a változókat *nem-létezőknek*.⁶⁰ A Kritónnal folytatott beszélgetése során Szókratész azt állítja, hogy az Egy mindennek a szemtanúja. Ezt mondja:

„Ami az igazat és az igaztalant, a csúnyát és a szépet, valamint a rosszat és a jót illeti, amelyekről éppen most tanácskozunk, vajon a sokak véleményét kell-e követnünk⁶¹ és attól félnünk, vagy pedig az egyét, ha az hozzáértő, aki előtt szégyenkezünk is kell, és jobban is kell őt félnünk, mint a többieket együttvéne? Ha őt nem követjük, elpusztítjuk és megrontjuk azt, ami az igazságosság révén megjavul, az igazságtalanságtól azonban elvész [elpusztul].”⁶²

És néhány sorral alább:

„Tehát nem azt kell nagyon megfontolnunk, kedves barátom, hogy mit mond majd rólunk a tömeg, hanem hogy mit mond az az egy, aki ért az igazságossághoz és az igazságtalansághoz, és [mit mond] maga az igazság.”⁶³

Látjátok, ó férfiak, miképpen űzte ki e sorok által Platón és Szókratész a nem-

⁶⁰ A létező(k) és nem-létezők kategóriáinak megkülönböztetése rendkívüli fontossággal bír az ógyházi dogmatikai tanításban is. Tulajdonképpen csak Isten maga „a Létező”: minden egyéb csak Ő általa létezik, ahogyan ezt János evangéliumának prológusa alapján minden ógyházi tanító is vallotta. Arius gondolata szerint azonban a „kezdetnélküli” Isten csak az Atyát jelentette, így a Fiú – aki Arius szerint „lett, teremtett”, azaz „kezdete van” és nem azonos lényegű az Atyával, tehát az οὐσία-ja nem azonos az Atya οὐσία-jával – maga is másodlagos létező, következésképpen „a nem létezők közül való”. Ennek a gondolatnak a cáfolataképpen került a 325-ös *Niceai Hitvallás* végére az a kirekesztő formula (anathéma), mellyel elutasítottak minden olyan (adopcionista vagy ariánus) gondolatot, miszerint a Fiú a létezés kategóriája szempontjából az Atyának bármiféle alárendeltje lehetne: „akik pedig azt mondják, hogy ‘volt [idő], amikor még nem volt’ Isten Fia, és ‘mielőtt született, nem volt’, és hogy ‘a nem létezőkből lett’, vagy azt mondják, hogy más hüposztáziszból vagy lényegből van, vagy teremtett, vagy változó, vagy átalakuló [lény], azokat átokkal sújta a [szent], egyetemes [és apostoli] egyház”. Τοὺς δὲ λέγοντας ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ κτιστὸν ἢ τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀναθεματίζει ἡ [ἀγία] καθολικὴ [καὶ ἀποστολική] ἐκκλησία. Ld. Denzinger, H. – Schönmetzer, A. (szerk.): *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. 33. kiadás. Herder, Freiburg im Breisgau 1965, *126 (53. old.). Vö. Hahn, A.: *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*. E. Morgenstern, Breslau 1897, § 142 (161. old.).

⁶¹ Platónnál: ἐπεσθαι = követni (valaki véleményét); Theodorétosz szövegváltozatában: πείθεσθαι = meggyőzteni (valaki véleménye által).

⁶² Platón: *Kritón*. 47c–d.

⁶³ Uo. 48a.

τὸν τῶν οὐκ ὄντων θεῶν ἐξήλασεν ὄρμαθὸν καὶ μόνον τῶν ὄλων τὸν πρῦτανιν αἰδεῖσθαι καὶ φοβεῖσθαι παρεκελεύσατο, διδάσκων ὡς, εἶποτε πλείονων ἐμνήσθη θεῶν, διὰ τὸν ἐξηπατημένον [2.39] τῶν Ἀθηναίων ὄμιλον τοῦτο ποιῆσαι προσηναγκάσθη. Εἰ γὰρ δὴ καὶ ταῦτα δεδρακῶς ὁ Σωκράτης οὐ διέφυγε τὴν τοῦ κωνείου φιάλην, τί οὐκ ἂν ἔπαθεν, εἰ προφανῶς ἠρνήθη τὸν πολὺν ἐσμὸν τῶν θεῶν; καὶ τοῦτο δῆλον ὁ Πλάτων πεποίηκεν, ἐν οἷς πρὸς [2.40] Διονύσιον ἔγραψεν. Πρὸς γὰρ αὐτὸν πολλοῖς ἐτέροις καὶ ταῦτα προστέθεικεν·

«Περὶ δὲ δὴ τοῦ ξυμβόλου τοῦ περὶ τὰς ἐπιστολάς, ὅσας τε ἐπιστέλλω σπουδῆ καὶ ὅσας μὴ, οἶμαι μὲν σε μεμνησθαι, ὅμως δὲ νόει καὶ πρόσεχε τὸν νοῦν· πολλοὶ γὰρ, οἱ κελεύοντες γράφειν, οὓς οὐ ῥάδιον φανερώς διωθεῖσθαι. Τῆς μὲν [2.41] οὖν σπουδαίας ἐπιστολῆς θεὸς ἀρχή, θεοὶ δὲ τῆς ἥττον.»

Πῶς ἂν τις σαφέστερον τὸν οἰκεῖον ἐπιδείξειε σκοπόν; Γυμνὴν γὰρ ἔδειξεν, ἣν εἶχε περὶ τῶνδε τῶν ὀνομάτων διαφορὰν, μονονουχὶ λέγων τῆς τῶν πολλῶν εἵνεκα δόξης τὸ πληθυντικὸν ὄνομα περὶ τοῦ Θεοῦ τίθημι, τὰς ἐξηπατημένους προλήψεις τῶν πολιτῶν ὑφορώμενος· σπουδαίως γὰρ ἐπιστέλλων καὶ θαρρῶν τῶν τε κομίζοντι καὶ τῶν δεχομένων τὰ γράμματα, ἐνικῶς τὸν Θεὸν ὀνομάζω [2.42] καὶ τοῦτον ἀρχὴν ποιοῦμαι τῶν λόγων. Καὶ ἐτέρωθι δὲ περὶ τοῦ ὄντος τοιαύδε γέγραψεν·

«Τὸν γὰρ πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντα ἐξειπεῖν ἀδύνατον· ῥητὸν γὰρ οὐδαμῶς ἐστὶν ὡς ἄλλα μαθήματα.»

létező istenek hordáját, és [mindenkit] csak a világegyetem kormányzójának tiszteletére és félelmére buzdítottak, tanítván, hogy amennyiben több istenről beszélnek [is], a félrevezetett athéniak tömege kényszeríti őket erre. Ha ugyanis Szókratész még egy ilyen viselkedés folytán sem menekült meg a bürokpohártól, vajon mit szenvedhetett volna el, ha nyíltan tagadta volna az istenek hatalmas sokaságát? Platón is egyértelműen ezt tette a Dionüszioszhoz írott levelében, hiszen sok egyéb kérdés [tárgyalása] mellé a következőket is hozzáfűzte:

„Leveleim ismertetőjegyére, hogy melyiket írom teljes komolysággal és melyiket nem, azt hiszem, emlékszel, de tartsd is észben, és figyelj nagyon. Sokan vannak ugyanis, akik azt kívánják, hogy írjak, akiket nem könnyű nyíltan elutasítani. A komoly levél tehát ‘Isten’-nel kezdődik, a kevésbé komoly pedig ‘istenek’-kel.”⁶⁴

Hogyan mutathatná fel valaki tisztában önnön célját? Hiszen teljesen felfedte⁶⁵ a két fogalom közötti különbséget, csaknem ezt mondva: a közvélemény⁶⁶ miatt Isten nevét többes számban használom, mivel a polgárok hamis előítéletei [következtében] gyanúba keveredhetem; mert amikor komolyan írok és megbízom mind a levél kézbesítőjében, mind a címzettjében, egyes számban beszélek Istenről, és ezzel kezdem a mondanivalómat. Másutt pedig ekképpen ír a Létezőről:

„E mindenség atyját és teremtőjét megtalálni [nehéz] munka, és ha megtaláltuk is, lehetetlen volna mindenkivel közölni, mert semmiképpen sem lehet róla úgy beszélni, mint a többi tanításról.”⁶⁷

⁶⁴ Platón: *Tizenharmadik levél*. 363b. Vö. Platón: *Hetedik levél*. 344c.

⁶⁵ Szó szerint: „pörén mutatta meg a különbséget”.

⁶⁶ Ti. „a sokak véleménye”.

⁶⁷ Vö. Platón: *Timaios*. 28c és Platón: *Hetedik levél*. 341c–e.

Ἄλλ' ὃ γε ἐν τούτοις ἀκριβῶς οὕτω θεολογήσας, ἐν ἄλλοις, ἢ τοὺς πολλοὺς ὀρρωδήσας ἢ τῷ ὄντι γε ἀγνοήσας, πολλῶν ἐποίησατο μνήμην θεῶν καὶ πολλὴν ἐνεργάζεται τοῖς ἐντυγχάνουσι λῶβην.

[2.43] Ἄνθ' ὅτου δὴ οὖν, ὦ φίλοι, τὸ θολερὸν καὶ γεῶδες ἀρνούμεθα νᾶμα, καὶ μὴ τὴν πηγὴν ἐκείνην ζητοῦμεν τὴν διαυγῆ καὶ διαφανῆ, ἐξ ἧς οὗτος λαβὼν τῆς θεολογίας τὰς ἀφορμὰς, τὸ ἰλυῶδες αὐτοῖς καὶ γεῶδες ἀνέμιξεν; ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι Μωϋσῆς τῶν Ἰουδαίων ὁ νομοθέτης πάντων ἐστὶ τῶν ὑμετέρων ποιητῶν καὶ ξυγγραφέων καὶ φιλοσόφων πρεσβύτατος; Εἰ δ' ἔτι καὶ νῦν ἐνδοξαίετε καὶ πλαττεῖν ἡμᾶς τόνδε τὸν λόγον ὑπολαμβάνετε, Πορφύριος γοῦν ὑμῖν μάρτυς ἀξιοχρεῶς ἔστω, ὅς τῆς ἀσεβείας γενόμενος πρόμαχος κατὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων τὴν ἀκόλαστον ἐκίνησε γλώτταν. Ἀκούσατε οὖν αὐτοῦ ταῦτα λέγοντος, ἐν οἷς καθ' ἡμῶν [2.44] ξυγγέγραφεν·

«Ἱστορεῖ δὲ τὰ περὶ Ἰουδαίων ἀληθέστατα, ὅτι καὶ τοῖς τόποις καὶ τοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν τὰ ξυμφωνότατα, Σαγγωνιάθων ὁ Βηρύτιος, εἰληφῶς τὰ ὑπομνήματα παρὰ Ἱερομβάλου τοῦ ἱερέως τοῦ θεοῦ Ἰαώ, ὃς Ἀβεμβάλῳ τῷ βασιλεῖ Βηρυτίων τὴν ἱστορίαν ἀναθείς, ὑπ' ἐκείνου καὶ τῶν κατ' ἐκείνον [2.45] ἐξεταστῶν τῆς ἀληθείας παρεδέχθη. Οἱ δὲ τούτων χρόνοι καὶ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν πίπτουσι χρόνων καὶ σχεδὸν καὶ τοῖς Μωϋσέως πελάζουσιν, ὡς αἱ τῶν Φοινίκης βασιλέων μνηνοῦσι διαδοχαί. Σαγγωνιάθων δέ, ὁ κατὰ τὴν Φοινίκων διάλεκτον φιλαλήθης, πᾶσαν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν ἐκ τῶν

Mindazonáltal, ő, aki ehelyütt ilyen pontosan beszélt Istenről, más szövegrészekben – akár a tömegetől való félelem, akár a Létező tényleges nemismerete miatt – gyakran említi a sok istent, és nagy méltatlanságot követ el olvasóival szemben.

A héberek ősisége és felsőbbrendűsége

Nos, ha ez valóban így van, barátaim, miért merítsünk magunknak a zavaros és sáros folyóból, ahelyett, hogy megkeresnénk ama tiszta és áttetsző forrást, amelyből Platón merítette teológiája kiindulópontját, majd ahhoz iszapot és sarrat kevert? Vagy talán nem tudjátok, hogy Mózes, a zsidók törvényhozója öregebb⁶⁸ minden költőknél, történeteszeknél és filozófusotoknál? De ha még mindig kételkedtek, és azt feltételezitek, hogy ez állításunk hamis, hadd legyen maga Porphüriosz elégséges tanú számotokra, aki az istentelenség élharcosaként eloldozta féktelen nyelvét a világegyetem Istene ellen. Hallgassátok tehát őt, amint a következőket mondja az ellenünk írt művében:

„A bérütoszi Szankhóniathón írta meg a legvalóságosabban a zsidók történetét, hiszen [műve] mind a zsidó helyszínekkel, mind a zsidó nevekkkel a legnagyobb összhangban van; [miután] átvette Iaó isten papjának, Hierombalosznak emlékiratait, átadta történetírását Abembalosznak, Bérütosz királyának, aki az általa [ti. Szankhóniathón által] írott és kivizsgált dolgokat igaznak fogadta el. Az ő idejük a trójai háború időszakánál is korábbra esett, és nagyjából Mózesnek is kortársai voltak, amint azt a föníciai királyok utódlása jelzi. Szankhóniathón pedig – a [név] föníciai nyelven 'igazságszeretőt' jelent –, aki a teljes régi történelmet a városok jegyző-

⁶⁸ Ti. „korábbi”, azaz tekintélyesebb.

κατὰ πόλιν ὑπομνημάτων καὶ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς γραφῶν ξυναγαγὼν καὶ ξυγγράφας, ἐπὶ [2.46] Σεμιράμεως γέγονε τῆς Ἀσσυρίων βασιλίδος.»

Ἐντεῦθεν ἔστι σαφῶς μαθεῖν, ὅποσοις τῶν Τρωϊκῶν ὁ Μωϋσῆς πρεσβύτερος ἔτεσιν. Εἰ γὰρ ὁ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἱστορίαν ξυγγράφας Σαγγωνιάθων ἐπὶ Σεμιράμεως τῆς Ἀσσυρίων γέγονε βασιλίδος – ἰστόρησε δὲ δηλονότι Σαγγωνιάθων τὰ πολλῶ χρόνῳ πρεσβύτερα –, Μωϋσῆς δὲ Ἰουδαίων νομοθέτης ἐγένετο, πολλοῖς ἄρα ἔτεσι Σαγγωνιάθωνος [2.47] πρεσβύτερος Μωϋσῆς. Ὅτι δὲ πλείοσιν ἢ χιλίοις ἔτεσιν ἢ Σεμίραμις τῶν Τρωϊκῶν πρεσβύτερα, δηλοῦσι σαφῶς οἱ τοὺς χρόνους ξυνθετικότες. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐξελέγχειν τὸν Πορφύριον ὡς ἠγνοηκότα τοὺς χρόνους οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ ἀπόκρη δέ μοι δηλῶσαι, πόσοις πρεσβύτερος ἔτεσι τῶν Τρωϊκῶν Μωϋσῆς. Ὅμηρος δὲ καὶ Ἡσίοδος μετὰ πολλὸν χρόνον τῶν Τρωϊκῶν ἐγένεσθην. Ὀρφεὺς δέ, τῶν ποιητῶν ὁ πρῶτος, μιᾷ γενεᾷ πρεσβύτερος τῶν Τρωϊκῶν. Ἰάσονι γὰρ καὶ Πηλεΐ καὶ Τελαμῶνι καὶ Ἡρακλεῖ καὶ Διοσκούροις εἰς τὴν Κολχίδα ξυνέπλευσεν. Ἰάσονος δὲ [2.48] Εὐνήος ἔστιν υἱός, ὁ τὸν οἶνον εἰς Τροίαν πέμπων τοῖς Ἀχαιοῖς, καὶ Τληπόλεμος Ἡρακλέους υἱός, ὃν ὁ Σαρπηδῶν ἐν τῷ πολέμῳ τῷ Τρωϊκῷ κατηκόντισε, καὶ ὁ Αἴας δὲ Τελαμῶνος υἱός, καὶ Ἀχιλλεὺς Πηλέως. Κάστορα δὲ καὶ Πολυδεύκην, τοὺς ἐπὶ κλην Διοσκούρους, ἰδεῖν ἀπὸ τοῦ τείχους ἢ Ἑλένη ποθήσασα, οἷα δὴ ἀδελφοὺς, εἶτα τοῦ ποθομένου διαμαρτοῦσα πικρῶς ἀπωδύρατο, [2.49] τεθνάναι τούτους ὑπολαβοῦσα.

Ταῦτα δὲ οὐκ ἀδολεσχῶν διεξῆλθον, ἀλλὰ σαφῶς ἐπιδειξάι βουλό-

κόνυεῖσιν ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς γραφῶν ξυναγαγὼν καὶ ξυγγράφας, ἐπὶ [2.46] Σεμιράμεως γέγονε τῆς Ἀσσυρίων βασιλίδος.»⁶⁹

A fentiekből világosan megtudható, hány évvel korábban [élt] Mózes a trójai háború előtt. Mert ha Szankhóniathón a zsidók történetét az asszíriai Szemiramisz uralkodása idején írta – nyilvánvaló, hogy Szankhóniathón egy, [a sajátjánál] jóval korábbi korszak történelmét írta meg – Mózes viszont a zsidók törvényhozója volt, akkor Mózes sok évvel korábbi Szankhóniathónnál. Azt, hogy Szemiramisz több mint ezer évvel a trójai háború előtt uralkodott, a kronológia összeállítói világosan bizonyítják. Viszont nem a jelen alkalomra tartozik annak bizonyítása, hogy Porphüriosz nem ismerte a kronológiát. Számomra elégséges, hogy megmutattam: hány évvel előzi meg Mózes a trójai háborút. Homérosz és Hésziodosz sok idővel a trójai háború után éltek. Orpheusz – a legelső költő – a trójai háborút [csak] egy nemzedékkal előzte meg, mivel Iaszonnal, Péleusszal, Telamónnal, Héraklésszal és Dioszkurosszal együtt Kolkhiszba hajózott. Iaszon fia az az Eünéosz, aki a bort küldte Trójába az akhaiiaknak [akhajoknak];⁷⁰ Héraklész fia Tlépolemosz, akit Szarpédón gerellyel ölt meg a trójai csatában;⁷¹ Ajax Telamón fia, Akhilleusz pedig Péleuszé; a Dioszkuroszoknak nevezett Kasztort és Polüdeükész [Polluxot] Heléna kívánta látni a falak magasából, mivel a testvérei voltak; majd váradalmában megcsalatozva keservesen jajveszékelt, mert holtnak hitte őket.⁷²

A fentieket azonban nem a fecsegés kedvéért adtam elő, hanem azzal a szán-

⁶⁹ Ld. Porphüriosz: *Contra Christianos*. IV. In: *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG) 41.4.

⁷⁰ Ld. Homérosz: *Ilíász*, VII, 467. skk.

⁷¹ Uo. V, 628. skk.

⁷² Uo. III, 236. skk.

μενος, ὡς Ὀρφεὺς γενεᾷ μιᾷ πρεσβύτερος ἐγγόνει τῶν Τρωϊκῶν. Λίνος δὲ καὶ Μουσαῖος ἀμφὶ τὰ Τρωϊκὰ ἐγενέσθην, καὶ Θάμυρις μετὰ τούτων, καὶ Φιλάμμων [2.50] ὡσαύτως. Εἰ τοίνυν τούτων μὲν κατὰ τὸν Πορφύριον ὁ Μωϋσῆς πλείοσιν ἢ χιλίοις πρεσβύτερος ἔτεσιν, οὗτοι δὲ παλαιότατοι τῶν ποιητῶν ἐγένοντο – μετὰ γὰρ τούτους καὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος ἐγενέσθην, καὶ οὗτοι δ' αὖ πάλιν Θαλοῦ καὶ τῶν ἄλλων φιλοσόφων πολλοῖς ἔτεσιν ἀρχαιότεροι, καὶ οἱ ἀμφὶ Θαλῆν τῶν μετ' αὐτοὺς περιλοσοφηκότων –, τί δήποτε μὴ τούτους πάντας καταλιπόντες πρὸς Μωϋσεῖα τὸν τῆς θεολογίας ὠκεανὸν μεταβαίνομεν, «ἐξ οὗπερ», ποιητικῶς εἰπεῖν, «πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα.»

[2.51] Καὶ γὰρ Ἀναξαγόρας καὶ Πυθαγόρας καὶ Πλάτων ὕστερον ἐκεῖθεν εἴλκυσαν σμικρὰ ἄττα τῆς ἀληθείας ἐναύσματα καὶ ὁ Σωκράτης, Ἀναξαγόρα καὶ Ἀρχελάφ ξυγγεγονῶς, παρ' ἐκείνων μεμάθηκεν, ἃ περὶ τοῦ ὄντος ἐδίδαξε. Μωϋσῆς δὲ ὁ θεϊότατος, οὐ λογιμοῖς ἀνθρωπίνοις ἐπόμενος καθάπερ οὗτοι, τὴν θεολογίαν ξυνέγραψεν, ἀλλ' αὐτῆς ἐναργῶς τῆς τοῦ ὄντος ἐπακούσας φωνῆς τῆς γάρ τοι νομοθεσίας ἀρξάμενος τῶν ὄλων ὁ ποιητῆς τὸν ἕνα σέβειν Θεὸν παρεγγύησεν. «Ἐγὼ γὰρ εἰμι» ἔφη «Κύριος ὁ Θεὸς σου, ὁ ἐξαγαγὼν σε

dékkel, hogy világosan bebizonyítsam: Orpheusz [csak] egy generációval előzte meg trójai háborút. Ami Linoszt és Muszaioszt illeti, ők mindketten a trójai csata idején éltek; az ő kortársuk volt Thamürisz, hasonlóképpen Philammón is. Ha tehát Porphüriosz szerint Mózes több mint ezer évvel korábbi ezeknél, akik viszont a legrégebbi költők voltak – hiszen mind Homérosz, mind Hésziodosz ezek után éltek, és a maguk rendjén ők is jóval korábbiak Thalésznel és a többi filozófusnál, ahogyan a Thalész körüliek⁷³ is az utánuk következő filozófusoknál – ugyan miért ne tehetnénk ezeket félre, hogy Mózeshez, a teológia ókeánoszához⁷⁴ forduljunk „akiből”, a költő szavaival élve, „ered minden folyó és az egész tenger”⁷⁵

Mózes Istent iblette

Mivel mind Anaxagorász, mind Püthagorász és Platón később az igazság néhány halvány szikráját vették át Mózesztől: így Szókratész, Anaxagorász és Arkhelaosz kortársa tőlük tanulta, amit a létezőről tanított. De Mózeszt, a legszentebbet,⁷⁶ amikor a teológiáját írta,⁷⁷ nem emberi okoskodások vezették, mint emezeket, hanem maga a Létező hangja,⁷⁸ amelyre figyelmesen hallgatott. A Világteremtő, aki a törvényadást kezdeményezte, előírta ugyanis, hogy az egyetlen Istent tiszteljék, mondván: „Én az Úr vagyok, a te Istened, a ki kihoztalak téged Egyiptom földjéről.”⁷⁹ Miután em-

⁷³ Ti. Thalész kortársai és tanítványai.

⁷⁴ Szójátékszerű visszautalás az Ókeánossal kapcsolatos korábbi Homérosz-idézetre: Mózes a keresztény teológia „ókeánosza” (~ősatyja), úgy, ahogyan a görög mitológiában Ókeánosz az istenek ősatyja.

⁷⁵ Homérosz: *Iliász*, XXI, 196.

⁷⁶ A **θεϊότατος** „legihletettebbet” is jelent.

⁷⁷ Az ógyházi szóhasználat szerint a fenti mondatrész értelme: „Mózeszt, amikor Istentől írt”.

⁷⁸ Vö. Alexandriai Philón: *Mózes élete*. II, 188–192. Magyar fordítását ld. Bollók János: *Alexandriai Philón: Mózes élete*. Atlantisz, Budapest 1994, 122–123. Adorjáni Zoltán megállapítása szerint „Mózeszt, a terapeuták példaképét is megihlette Isten Lelke (**ἐπιθειάσαντος**) és *révületben, önkívületi állapotban* (**ἐξ αὐτοῦ κατασχεθέντος**) is nyert kijelentést, akárcsak a későbbi próféták (**ἐνθουσιᾷ – ihletett állapotban, önkívületben**)”. Ld. Adorjáni: *Philón: De vita contemplativa*. 83.

⁷⁹ 2Móz 20,2.

ἐκ γῆς Αἰγύπτου.» [2.52] Καὶ τῆς ἐναγχος γεγεννημένης ἀναμνήσας εὐεργεσίας, προσμείναι τῇ δουλείᾳ παρεκελεύσατο καὶ μὴ μερίσαι τὸ σέβας, ἀλλὰ τῷ ὄντι μόνῳ προσνεῖμαι.

«Οὐκ ἔσονται γάρ σοι» ἔφη «θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ». Εἶτα διδάσκει σαφῶς, ὡς οὐδὲν αὐτῷ τῶν ὀρωμένων προσέοικε, καὶ παντάπασιν ἀπαγορεύει μηδεμίαν εἰκόνα πρὸς μίμησιν τινος τῶν ὀρωμένων κατασκευάσαι καὶ νομίσαι τοῦτο [2.53] δείκηνλον εἶναι καὶ ἰνδαλμα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. «Οὐ ποιήσεις» γὰρ ἔφη «σαυτῷ εἶδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ ποιήσετε ἑαυτοῖς οὐδὲ μὴ προσκυνήσετε αὐτοῖς· ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου.» Φωνῆς, φησίν, ἀκήκουας, εἶδος δὲ οὐχ ἐώρακας· μηδένα οὖν τύπον κατασκευάσης, οὗ τὸ ἀρχέτυπον οὐκ [2.54] ἐπίστασαι. Καὶ ἐτέρωθι δέ, τοὺς ψευδωνύμους ἐξελέγγων θεοὺς καὶ τὸν Αἰγυπτίον ἐξορίζων πλάνον, ἔφη πρὸς αὐτούς: «Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου κύριος εἷς ἐστίν.»

[2.55] Ταύτην ἔχει τὴν διδασκαλίαν τὰ Μωϋσοῦ τοῦ μεγάλου ξυγγράμματα· ταύτην δὲ τὴν θεολογίαν καὶ ταῖς ἱστορίας καὶ ταῖς νομοθεσίαις καὶ μὲν δὴ καὶ ταῖς προφητείας ξυνέξευξε· καὶ πέντε βίβλους ξυγγράψας, τὴν μὲν τῶν πολλῶν καὶ νομιζομένων καὶ καλουμένων, οὐκ ὄντων δὲ θεῶν ἀπαγορεύει τιμὴν, μόνῳ δὲ τὸ σέβας τῷ τῶν ἀπάντων κελεύει προσφέρειν δημιουργῷ. Ταῦτα καὶ Ἰησοῦς, ὁ τῆς

λέκεzetett legutóbbi jótéteményére, megparancsolta, hogy ragaszkodjanak szolgálatához, de tisztelete ne legyen megosztott, hanem csak az egyetlen Létezőhöz ragaszkodjanak.

„Ne legyenek néked – mondja – idegen isteneid énelöttem.”⁸⁰ Azután világosan tanítja, hogy a láthatók közül semmi nem hasonló öhozzá, és teljességgel megtiltja, hogy a láthatók közül valaminek az utánzataként akár egy képet is készítsenek, és arról azt képzeljék, hogy a láthatatlan Isten ábrázolása és megjelenése. Hiszen így szól: „Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben, vagy amelyek alatt a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak. Ne imádd, és ne tiszteld azokat; mert én vagyok az Úr, a te Istened.”⁸¹ „Hallottad a hangot”, mondja, „de nem láttad a formát.”⁸² Ne készíts tehát egyetlen képmást sem arról, amelynek nem ismered az eredetijét.⁸³ Másutt pedig, ahol megcáfolja a hamisnevű isteneket, és elutasítja az egyiptomiak tévelygését, így szól hozzájuk: „Halld, Izráel: az Úr, a te Istened, egy Úr!”⁸⁴

A nagy Mózes könyvei ezt a tanítást tartalmazzák: azt a teológiát, amelyet mind a történetíráshoz, mind a törvényhozáshoz, sőt még a próféciáihoz is hozzákapcsolt. Őt könyvében egyrészt megtiltja a sok – akár vélt, akár annak nevezett, mindazonáltal nem létező – isten tiszteletét, másrészt elrendeli, hogy csak a mindenség Teremtőjét imádjuk. Ugyanezeket [tanítja] Józsué is, aki Mózes utóda volt a nép és a hadsereg élén,

⁸⁰ 2Móz 20,3.

⁸¹ 2Móz 20,4–5.

⁸² Vö. 5Móz 4,12. A LXX a „forma, alak, hasonlatosság” megjelölésére a ὁμοίωμα kifejezést használja. Theodorétosz – minden bizonnyal szándékosan – helyütt az εἶδος-t alkalmazza, mely Platón szóhasználatában az *ideák* egyik megnevezése volt. A párhuzam lényege: az ideák éppúgy örökkévalók, láthatatlanok és *valóságos* létezők, mint az az Egy Isten, akiről Mózes beszél.

⁸³ Ld. a τύπος és az ἀρχέτυπον (képmás és őskép, típus és őstípus) összefüggéseit.

⁸⁴ 5Móz 6,4. A LXX szövegében „a mi Istenuk” (ὁ θεὸς ἡμῶν), Theodorétosznál „a te Istened” változat szerepel.

ἐκείνου δημαγωγίας καὶ στρατηγίας ἐς vele együtt a próféták egész kórusa,
 διάδοχος, καὶ μέντοι καὶ ἅπας τῶν akik ugyanezt folytatták intéseikben és
 προφητῶν ὁ χορὸς καὶ παραινῶν καὶ törvényeikben.
 [2.56] νομοθετῶν διετέλεσεν.

Theodoret of Cyrus: On the First Principle (Part I.)

In the 2006/1 issue of the *Református Szemle* we published the first Hungarian translation of the *Preface* and the first discourse *On the faith* of Theodoret's apologetical work entitled *A Cure of Greek Maladies*,⁸⁵ one of the best Christian replies given to Greek philosophy, yet surprisingly also one of the author's most ignored writings by modern scholarship. The present article sets out to offer the first Hungarian translation of the first part of the second discourse entitled *On the first principle* (Περὶ ἀρχῆς), which deals with the issues concerning the origin of the world, the essence and being of God, the notions of 'the One' and of 'the Monad' as well as the relationship between God and 'the gods'. The translation of the second part of this discourse will appear in the next issue of *Református Szemle*.

⁸⁵ See István Pásztori-Kupán – Zsuzsanna Kupán: Küroszi Theodorétosz: A görög betegségek orvoslása (I. rész). In: *Református Szemle* 2006/1, 45–66. The first English translation of the *Preface* and of the first discourse *On the faith* of the aforementioned work can be found in István Pásztori-Kupán: *Theodoret of Cyrus*. Routledge, London 2006, 85–108.